

Buhârî'nin Sahîh'inde Re'y Ehline İtiraz Ettiği Bazı Meseleler

Mehmet EREN*

ABSTRACT

SOME SUBJECTS WHICH AL-BUKHÂRÎ RAISED AN OBJECTION AGAINST AHL AL-RA'Y IN AL-SAHÎH

al-Bukhârî has mainly two purposes in the compilation of al-Sahîh: the first one is to compile the ahâdith he regarded as sahih (sound hadîth) and the second one is to put forward the legal injunctions out of these ahadîth with the subtle points full of wisdom. In al-Sahîh, there have been largely legal opinions in the titles of al-bâb. In some of them, al-Bukhârî has examined the opinions of al-Hanafîyyûn known as Ahl al-Ra'y and criticized them from different aspects. It has been seen that the opinions beginning with the term Qâla ba'd al-nâs belong to Abû Hanîfa and they have been included in the content of al-Sahîh in order to be rejected. The fact that this term repeated twenty-five times in al-Sahîh has been mentioned fourteen times in the Chapter al-Hiyal shows that all of the Hiyal subjects was a matter of discussion between al-Bukhârî and the Hanafîyyûn. In my opinion, al-Bukhârî having the conviction that he comprehended the Book (al-Qur'an) and the Sunnah, has attempted to get legal injunctions out of these two sources. In addition, al-Bukhârî was very familiar with the opinions of al-Sahâba (Companions of the Prophet Muhammad) and al-Tâbiûn (the next generation after the Sahâba) scholars alongside with the opinions of previous grand jurists, so he received great support from their views.

Key Words: *al-Bukhârî, al-Sahîh, Ahl al-ra'y (al-Hanafîyyûn), al-Hiyal, Qâla ba'd al-nâs*

Giriş

Buhârî'nin Sahîh'i telifinde başlıca iki gayesi vardır: Sahîh kabul ettiği hadisleri toplamak ve onlardan çıkardığı fikhî istinbatlar ile hikemî nükteleri ortaya koymak. Bu iki gayeden hangisinin daha öncelikli olduğu hususunu kesin olarak belirlemek zor gözükmetedir. İbn Hacer'e göre, onun asıl maksadı sahih hadisleri toplamaktır. İkinci olarak, ince anlayışı ile metinlerden birçok anlamlar çıkarmış ve onları kitabın ilgili bâblarına dağıtmıştır. Nevevî ise, onun gayesinin sadece çok hadis nakletmek değil, bilakis usûl, fûrû', zühd, âdâb, emsâl vb. konularda hadislerden istinbat ve istidlâl etmek olduğu kanaatinde dir.¹

* **Yrd. Doç. Dr.**, Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Nevevî, Yahya b. Şeref, *Mâ Temessü ileyhi hâcetü'l-kârî li Sahîhi'l-imâm el-Buhârî* (Bey-

Sahîh'te fikhî istinbâtlara ve hikemî nüktelere daha çok bâb başlıklarında işaret edilmekle birlikte,² hadislerin senetsiz olarak tekrar edilmesi de bu gayeye hizmet etmektedir. Birçok bâbda, isnat vermeden "bu konuda filânın Nebî (a.s)'den naklettiği rivâyeti var" şeklinde ifadelerle yetinilmesi bundan dolayıdır. Sonradan talik adı verilen bu tür rivâyetlerde, bazen hadis metni tamamen isnatsız, bazen de senedin baş kısmından bir veya daha fazla râvî hazfedilerek zikredilir. Aynı şekilde, Buhârî'nin, bir hadisi veya kısımlarını, uygun gördüğü birçok yerde tekrar etmesi de, yine bu gayeye matuftur. Bilindiği gibi, başta fakihler olmak üzere bütün âlimler, bazen tek bir hadisi birçok konuda delil olarak kullanmaktadırlar.³

Sahîh'in, hadis ve fikhî ilimleri açısından önemi hakkında şöyle denebilir: Buhârî, aslında, "kendi şartlarına göre sahih olan hadisleri" toplamak için işe koyulmuş; hatta bu yüzden bazı yerlerde, kendi görüşünün aksine olan ve birbirine zıt görünen, ama şartlarına uygun olan hadisleri zikrettiği olmuştur. Yani o, kitabına sadece "kendi görüşüne uygun olan hadisleri" alma gibi bir amaç gütmemiştir. Ancak diğer yandan, hadis ve âyetlerden muhtelif konulara dair istinbat ettiği görüşlerini, ilgili yerlere serpiştirmeyi de ihmal etmek istememiştir. Böylece, hadislerin senet ve metinlerini bilmede büyük bir muhaddis, konu başlıklarının tertip ve tanziminde de bir müctehid olduğunu göstermiş olmaktadır.⁴

Buhârî, memleketi Buhârâ'da ve civârındaki şehirlerde yaygın olan Hanefî mezhebinin görüşlerini iyi bilmektedir. O, talebelik döneminde bu mezhebe bağlı âlimlerden ders görmüş ve kitaplarını okumuştur. Bu formasyonun gereği olarak, fikhî görüş ve içtihadları vardır. O, bunları daha çok *Sahîh*'in bâb başlıklarında ifade ettiği gibi, katılmadığı görüşlerin reddi için de yine bu başlıkları kullanmıştır. Ayrıca, yirmi beş yerde *kâle ba'du'n-nâs* şeklinde ismini açıklamadığı kişilerin görüşlerinden bahseder. Bunların daha çok Ebû Hanîfe'ye âit olup, kitaba reddetmek için alındığı kabul edilmektedir. Halbuki bazıları başkalarına âittir ve az bir kısmının Buhârî tarafından da tercih edildiği görülmektedir.⁵

Abdülmecîd Mahmûd, konuyla ilgili olarak şu tespitte bulunur: "Buhârî'nin re'y ehline karşı olması, Ebû Hânîfe ile sınırlı değildir. Bazen onu, bazen de

rut ts.) s. 51; İbn Hacer el-'Askalânî, Ahmed b. Ali, *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî* (Bûlâk, 1300) s. 6.

2 *Sahîh*'in bâb başlıkları hakkında geniş bilgi için bkz. Toksarı, Ali, "*Sahîhu'l-Buhârî'nin Bâb Başlıklarının Özellikleri ve Değeri*" (Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî -Uluslar arası Sempozyum, 18-20 Haziran 1987, tebliğ metinleri- Kayseri, 1996) s. 109-125.

3 Fuad Sezgin, Nevevî'nin açıklamalarına da istinat ederek, *Sahîh* hakkında şöyle demektedir: "Esâsen, *Sahîh*'in hemen-hemen her faslının tetkiki, onun sırf bir hadis kitabı olarak kalmak gayesini hiçbir zaman gütmeyişi göstermektedir. Onun bu karakteri, malzemelerin mahiyetinde, daha sonrakilerin talik adını verdikleri nakilde tuttuğu yolun diğerlerinden yüzde yüz ayrılışında tezâhür etmektedir." (*Buhârî'nin Kaynakları* -Ankara, 2001, 2. bs.- s. 137)

4 Toksarı, Ali, a.g.tbğ s. 120-121.

5 Güneymî, Abdülğani el-Meydânî, *Keşfü'l-iltibâs 'ammâ evredehû el-imam el-Buhârî 'alâ ba'di'n-nâs* (Halep, 1414) s. 7-9. Bu kitabın baş tarafına (s. 16-50), Ebû Ğudde tarafından, Abdülmecîd Mahmûd'un *el-İtticâhât el-fikhîyye* adlı eserinden alınan kısım (s. 577-640 arası) konmuştur.

ashâbından birini tenkit etmektedir. Bu yüzden isim vermeye gerek görmemiştir. Re'y ehline karşı itirazları da, sadece *kâle ba'du'n-nâs* dediği yerlerden ibaret değildir. *Sahîh*'inde, onların görüşlerine değinmeden, doğrudan kendi görüşünü açıkladığı bazı meseleler de vardır. Bunlardan birkaçı için, müstakil eserler bile kaleme almıştır. *Raf'u'l-Yedeyn* ve *el-Kirâe Halfe'l-İmâm* gibi.⁶

Bu yazıda, Buhârî'nin *Sahîh*'inde, *kâle ba'du'n-nâs* dediği yerler inceleme konusu yapılacaktır.⁷ Bunların bölümlere göre dağılımı şöyledir: Zekat (1), Hibe (2), Şehâdât (1), Vesâyâ (1), Talâk (1), Eymân ve'n-Nüzûr (1), İkrâh (2), Hiyel (14), Ahkâm (2). Bu ifadeyi, yaygın kanaate uyarak, "re'y ehli" olarak tercüme etmeyi uygun gördük. Yoksa, bunların bir kısmında, re'y ehli olarak bilinen Hanefîler⁸ ile aynı görüşte olan başka mezhepler/fakihler de vardır. Amacımız, ilgili konularda Buhârî'nin itirazlarını, tercihlerini ve delillerini ortaya koymaya çalışmaktır. Yoksa, ele alınan fikhî görüşlerin, tarafların delilleri çerçevesinde derinlemesine ve etraflı bir şekilde incelenmesi yazımın kapsamı dışındadır. Bu yüzden, ele alınan konularda Hanefîlerin görüşleri için, sadece Merğînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserindeki yerlerine atıfta bulunmayı yeterli gördük. *Hiyel* meselelerinde ise, geniş bilgi için bu konuda yapılmış Türkçe çalışmalara işaret ettik.

1. Rikâz'ın Mahiyeti ve Hükümü

"Rikz" kelimesi Kur'ân'da (Meryem, 19/98) "gizli/alçak ses" anlamında kullanılmıştır. Bu kökten gelen "rekeze" fiili, "bir şeyi gizli bir şekilde gömmeye"yi ifade eder. "Rikâz" şeklindeki isim hali ise, ister insan fiili, isterse ilâhî fiil ile olsun "gömülen mal" için kullanılır. İnsanların gömdükleri, define/hazinedir. İlahî fiille gömülmüş olan ise madenlerdir. Rikâz ismi, bu iki kısmı da içine almaktadır.⁹

Hicazlı âlimlere göre rikâz, câhiliye döneminde yere gömülmüş hazinelerdir. İraklı âlimler ise onun, "bütün madenler" anlamına geldiğini söylemekte-

6 Ğuneymî, a.g.e. s. 16.

7 Hilmi Merttürkmen tarafından, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları* (Erzurum, 1976) adında bir doktora tezi hazırlanmıştır. Görme imkanı bulamadığımız bu çalışmanın içindekiler listesinde, *Sahîh*'te *kâle ba'du'n-nâs* şeklinde geçen yerlerin topluca ele alındığı müstakil bir başlığa rastlayamadık. Re'y ve hadis ekollerinin naslar karşısındaki tutumlarını belirlemeyi amaçlayan araştırmacı, itirazların yerinde olup-olmadığını incelemekten ziyade, onların nedenlerini bulmaya çalışmıştır. (Ünal, Yavuz, *Cumhuriyet Türkiye'si Hadis Çalışmaları* -Samsun, 1997- s. 55-56)

8 "Re'y ehli/ashabi" ve "hadis ehli/ashabi" tabirlerine dair tanımlar için bkz. Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanevî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara, 1994) s. 27-31. Müellifin tespitine göre; özelden Ebû Hanîfe ve ashabına, geneide de Irak ekolüne hasredilen re'yçilik keyfiyeti, aslında onlarla sınırlı olmadığı gibi; Ebu Hanîfe'nin kullandığı re'yin de, hadis ve sünnetle çelişir bir yönü bulunmamaktadır. (s. 27) "Ehl-i re'y ve ehl-i hadis tartışmaları, daha çok, fukaha arasında değil, bilhassa hadisçilerle fakihler arasında cereyan etmiş ve bu mücadele hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren iki-üç asır boyunca canlı bir şekilde devam etmiştir." (s. 48)

9 er-Râğib el-İsbehânî, el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân* (İstanbul, 1986) s. 294,

dir. Rikâz'ın kelime anlamının -yani gömülmüş olma-, bu iki görüşe de ihtimali vardır. Yalnız İbnü'l-Esîr (606/1209)'e göre, "rikâz'da humus vardır" hadisi, ancak birinci anlam -yani câhiliye hazinesi- için söylenmiştir. Ona göre beşte birinin alınması, getirisinin çok ve çıkarılmasının kolay olmasından dolayıdır.¹⁰

el-Kâsım b. Sellâm (224/838), rikâz kelimesinin anlamı hususunda Hicazlı âlimler ile İraklı âlimlerin ihtilâfa düştüklerini belirtip, görüşlerini şu şekilde açıklar: "İraklılar, onun bütün madenler için kullanıldığını söylerler. Dolayısıyla herhangi bir maden çıkaran, beşte dördünü kendisi alır, beşte birini ise devlete verir. Hicazlılar ise, rikâz'ın, sadece insanların -özellikle İslâm dönemi öncesi- gömdükleri hazineler için kullanılan bir terim olduğu kanaatinde idirler. Onlara göre madenler rikâz değildir. Onlardan, nisaba ulaştığı takdirde, sadece zekât alınır."¹¹

Rikâz'dan humus (beşte biri) alınacağını bildiren Buhâri, Mâlik ve Şâfiî'nin onu "câhiliye definesi" şeklinde tarif ettiklerini ve az olsun çok olsun beşte birinin alınması görüşünde olduklarını bildirmiştir. Buhârî'ye göre maden(ler) rikâz değildir, dolayısıyla onlardan humus alınmaz. Ömer b. Abdülâzîz, madenlerin her iki yüzlük kısmından beş kısım (yani zekat) almıştır. el-Hasan de, dâr-ı harpteki rikâzdan humus, dâr-ı sulhdaki rikâzdan ise zekât alınacağını söylemiştir. Ona göre; düşman toprağında bulunan lukata vasıflarıyla tarif edilir, düşman malından olduğu ortaya çıkınca onda humus vardır.¹²

Buhârî, bu görüşleri aktardıktan sonra, re'y ehlinin "madenler de, câhiliye definesi gibi rikâzdır" görüşüne itiraz ederek, rikâzın kelime anlamından dolayı bu kanaate varılamayacağını söyler. Çünkü, kendisine bir şey hediye edilen veya çok kazanç elde eden yahut mahsulü çok olan kişi için de Arapça'da bazen "erkezte" denir. Ayrıca re'y ehli tenâkuza düşerek, "madeni bulanın, onu saklamasında ve humus vermemesinde bir sakınca yoktur" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Buhârî'nin delil olarak sunduğu hadiste, "sahibinin elinden kaçan hayvanın vereceği zarardan, çölde eskiden kalmış sahihsiz kuyuya düşmeden ve maden ocaklarındaki kazalardan dolayı bir sorumluluğun olmadığı, rikâzdan humus alınacağı" ifade edilmektedir.¹³

Rikâz konusunda, Medine ekolü ile Kûfe ekolü arasındaki ihtilâf, tevil ve anlayış farkından kaynaklanmaktadır. Zira, iki grup da, ilgili hadisin sahihliğini kabul eder. Ne var ki Buhârî, humus verilecek rikâzı, câhiliye döneminden kal-

10 İbnü'l-Esîr el-Cezerî, el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadis ve'l-eser* (Kahire 1385/1965) II, 258.

11 el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Ġarîbü'l-hadis* (Beirut, ts.) I, 284.

12 İbn Ebî Şeybe'nin mevsul senetle Hasen'den naklettiği metin şöyledir: "Define, düşman toprağında bulunmuşsa humus; Arap toprağında bulunmuşsa zekat vardır." İbnü'l-Münzir, Hasen'den başka bu şekilde bir ayırım yapan bir âlim bilmediğini söylemiştir. İbn Hacer, lukata ile ilgili açıklamayı mevsul bir senetle bulamamıştır. Bu bilgi, define hususunda Hasen'den nakledilenle aynı anlamdadır. (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* -Bûlâk, 1300- III, 288; 'Aynî, Mahmûd b. Ahmed, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* -Beirut, ts.- IX, 100)

13 Buhârî, "Zekât", 66 (II, 137) Hadisin şerhi için bkz. el-Kâsım b. Sellâm, a.g.e. s. I, 281-284. "Madenler ve rikâz" konusu için bkz. Mergînânî, Ali b. Ebû Bekr b. Abdülcelîl, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi'* (İstanbul, 1986) I, 108-109.

ma definelere tahsis ederken; re'y ehli, kelime anlamını esas alarak, onu cahiliye definesine ve madenlere teşmil etmektedir. Yukarıda geçtiği gibi, İbnü'l-Esîr'e göre, "rikâz'da humus vardır" hadisi, sadece câhiliye hazinesi için söylenmiştir. Ona göre, bunun beşte birinin alınması, "getirisinin çok ve çıkarılmasının kolay olmasından" dolaydır.

II. Hibe/sadaka lâfızları ve bu ifadelerle verilen şeyin geri alınması

1. Buhârî'ye göre, birisi muhatabına: "bu câriyeyi, insanların örfü üzerine sana hizmetçi yaptım" derse, bu câizdir (yani ona hibe etmiş olur). Re'y ehli, "bu cümle ile, câriyenin ödünç olarak verildiğini", oysa "bu elbiseyi sana giydirdim" şeklindeki cümlenin ise, onu hibe etmek anlamına geldiğini söylemiştir. Buhârî, kendi görüşüne delil olarak zikrettiği hadiste geçen "Âcer'i (Hâcer) Sâre'ye veriniz" kısmının, İbn Sîrîn'in Ebû Hüreyre'den naklettiği metinde "Hâcer'i ona hizmetçi yaptı" şeklinde yer aldığını belirtir.¹⁴ (Yani, "vermek" ile "hizmetçi yapmak" arasında bir fark yoktur.)

2. Buhârî şöyle demektedir: Birisi, bir kişiye bir at bağışlarsa (*hamele 'alâ feres*), bu 'umrâ¹⁵ ve sadaka gibi olur. Rey ehli: "Onun, bundan geri dönme hakkı vardır" demiştir. Buhârî ise, bundan dönüşün olmayacağı kanaatindedir. Bu görüşüne delil olarak, Hz. Ömer'in şu açıklamasını zikreder: (Yaya bir mücâhide) Allah rızası için bir at bağışlamıştım (*hameltü 'alâ feres*). Sonra o atın satılığa çıkarıldığını gördüm. Bunun üzerine Rasûlullah'a (onu satın alıp-alamayacağımı) sorduğum da, "onu satın alma ve sadakandan dönme" buyurdular.¹⁶

Bu iki mesele, hibenin kendisiyle geçerli olup-olmadığı lâfızlar ile ilgilidir. Bilindiği gibi bunlar, örtteki kullanım ve uygulama ile verenin niyetini tayin eden durumlara bağlıdır. Dolayısıyla, bir malın hibe mi edildiği, yoksa ödünç mü verildiği hususu, buna göre tayin edilmiş olur. Niyeti bilindiğinde ise zaten bir problem yoktur. Buna rağmen, Buhârî ile re'y ehli arasında, burada geçen ifadelerin, asıl olarak hibe için mi, yoksa âriyet için mi kullanıldığı hususunda görüş ayrılığı vardır.

III. Had cezası uygulanan kişinin şahitliği

Kur'ân-ı Kerim'de (Nûr, 24/4-5) iffetli kadınlara zina iftirası atıp, bunu dört şahitle ispatlayamayanlara seksen değnek vurulması emrinden sonra: "Bun-

14 Buhârî, "Hibe", 36 (III, 145) Kissanın uzun şekli için bkz. "Büyü", 100 (III, 38-39). "Nikâh", 12 (VI, 121)'de "Hâcer'i ona verdi" şeklindedir.

15 Bir kişinin muhatabına: "Ömrün oldukça meselâ bu evimi sana bağışladım" veya "Ben sağ oldukça bu evimi sana bağışladım" şeklinde hibe etmesine 'umrâ; "Ben senden önce ölürsem şu malım senindir. Sen benden önce ölürsen benimdir" şeklinde hibe etmesine de *rukbâ* denir. 'Umrâ, *rukbâ* terimleri ve 'umrâ'nın üç kısmı hakkında bilgi için bkz. *Sahîh-i Buhârî Muhtasar Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara, 1984) VIII, 51-53.

16 Buhârî, "Hibe", 37 (III, 145-146) Bu hadisin detaylı metinleri için bkz. "Zekât", 59 (II, 134-135); "Cihâd", 137 (IV, 18). Hibede kullanılan bazı ifadeler için bkz. Merğînânî, a.g.e III, 224-225.

dan böyle hiçbir zaman onların şahitliğini kabul etmeyin. İşte bunlar, gerçekten yoldan çıkmış kimselerdir. Ancak, bundan sonra (yaptığından ötürü) tövbe edip kendini düzeltenler hariç. Zira Allah, çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.” buyrulmaktadır. Buhârî, “zina iftirası, hırsızlık ve zina” suçlarından birini işleyen şahitliğinin kabul edileceği konusunda, delil olarak önce bu âyeti zikredip, sonra şu bilgileri vermektedir:

Hz. Ömer, Muğîre’ye zina iftirası atmaları sebebiyle Ebû Bekre, Şibl b. Ma’bed ve Nâfi’ye (had cezası olarak seksen) değnek vurmuş, sonra onların tövbe etmesini isteyerek: “kim tövbe ederse, onun şahitliğini kabul ederim” demiştir.

Kazf haddinden sonra tövbe edenlerin şahitliğinin geçerli olacağını söyleyen âlimler şunlardır: Abdullah b. ‘Utbe, Ömer b. Abdülazîz, Sa’id b. Cübeyr, Tâvus, Mücâhid, Şa’bî, ‘Ikrima, Zührî, Muhârib b. Disâr, Şüreyh ve Muâviye b. Kurra.

Ebü’z-Zinâd bu konuda şöyle demiştir: “Bizim Medineli âlimlere göre, zina iftirası atan kişi, sözünden döner ve Rabb’inden bağışlanma dilerse, şahitliği kabul edilir.” Şa’bî ile Katâde: “Kendini yalanlarsa, değnek vurulur ve şahitliği kabul edilir” demişlerdir. Süfyân es-Sevrî’nin de: “Köleye (had cezası olarak) değnek vurulur, sonra azât edilirse, şahitliği câizdir. Had cezası uygulanan kişi, hâkim yapılırsa hükümleri geçerlidir” şeklinde bir açıklaması vardır.

Buhârî, kazf haddi uygulanan kişinin tövbe ettiği takdirde şahitliğinin kabul edileceğine dair bu bilgileri sunduktan sonra, re’y ehlinin görüşlerini aktarır. Buna göre; “kâzifin şahitliği, tövbe etse de câiz değildir”. Onlar ayrıca şöyle demiştir: “İki şahit olmaksızın nikah akdi câiz olmaz. Birisi, had cezası yemiş iki kişinin şahitliği ile evlenirse câizdir. Ama iki kölenin şahitliği ile evlenirse câiz değildir.” Öte yandan onlar, Ramazan hilalini görme hususunda, had cezası yemiş kişinin, kölenin ve câriyenin şahitliklerini geçerli saymaktadırlar.¹⁷

Kâzifin nasıl tövbe etmesi gerektiği hususunda ihtilâf vardır. İlk asırlardaki âlimlerin çoğunluğu, onun kendisini yalanlamasını zorunlu görmekteydiler. Şâfiî de bu görüşte olduğunu açıklamıştır. Mâlik’ten, “hâlini iyileştirmesini yeterli gördüğü ve tövbenin kendisini yalanlamaya bağlı olmadığı” açıklaması nakledilir. Çünkü, (dört şahit getirememekle birlikte) iddiasında doğru olma ihtimali de vardır.¹⁸

Buhârî de, “kendisini yalanlamasının gerekli olmadığı” görüşüne meyleterek, bunun için şu iki hususu delil kabul etmektedir: a. Peygamber (a.s.) zina eden bir kişiyi bir yıllık sürgüne göndermiştir b. O (a.s.), Ka’b b. Mâlik ve iki arkadaşı ile konuşulmasını yasaklamış, öyle ki bu yasak elli gün sürmüştür. Böylece Buhârî, bu iki hâdisede, suçluların tövbeleri için kendilerini yalanlamadıklarını imâ etmiş olmaktadır.

Sonra Buhârî, had cezası uygulanan kişinin şahitliğinin kabul edileceği ve tövbesi için kendisini yalanlamasının gerekmediği hususunda iki hadis zikreder. İlk hadiste, Mekke’nin fethi esnasında hırsızlık yaptığı için Hz. Peygamber’in emriyle eli kesilmiş olan bir kadın hakkında Hz. Âişe şöyle demektedir: “İç-

17 Rü’yet-i hilâl ve nikah konusundaki şahitlikler için bkz. Merğînânî, a.g.e. I, 121, 190.

18 İbn Hacer, *Fethu’l-bârî* V, 189; ‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî* XIII, 211.

tenlikle tövbe edip iyi bir Müslüman oldu (*hasünet tevbetühâ*) ve evlendi. Sonraları bana gelir-gider, ben de ihtiyaçlarını Rasûlüllah'a arz ederdim." İkinci hadiste ise, "Peygamber (a.s.)'in, zina eden bekar bir kişi için, yüz değnek vurulmasını ve bir yıllık sürgüne gönderilmesini emrettiği" bilgisi yer almaktadır.¹⁹

Görüldüğü gibi bu iki hadiste, had cezası yemiş olan kişinin şahitliğinin kabul edilip-edilmeyeceği hususunda herhangi bir bilgi yoktur. Dolayısıyla, onların bu konuda kuvvetli deliller oldukları söylenemez. Bu konudaki ihtilafın esas kaynağı, âyetteki "bundan böyle hiçbir zaman onların şahitliğini kabul etmeyin" hükmünden, "tövbe edip kendini düzelterlerin" hariç tutulup tutulmaya-çağı konusudur.

Kazf suçundan başka bir günah işleyenin -tövbe ettiği bilindiği takdirde- şahitliğinin kabul edileceği hususunda âlimler arasında ittifak vardır. Ebû Hanîfe ile Süfyân es-Sevrî, kazf suçu işleyenin -tövbe etse bile- şahitliğinin kabul edilmeyeceği kanaatinde cumhurdan ayrılmışlardır. Bu iki imama göre, âyetteki istisna kendisine yakın olan kısım -yani "yoldan çıkmışlık/fısk"- ile ilgilidir. Dolayısıyla tövbe, kişiden bu fısk sıfatını kaldırır, ancak şahitliğinin kabulü üzerinde etkisi olmaz. Zira bu iki imama göre, şahitliğin kabul edilmemesi, had cezasının mütemmimi olan bir husustur. Yani kazf haddi, seksen değnek ve şahitliğini reddetmektir. Tövbe, seksen değnek cezasını düşürmediği gibi, şahitliğin reddedilmesi hükmünü de kaldıramaz. Cumhur ise, âyetteki istisnânın, hem şahitliğin kabulü, hem de fıskla ilgili olduğuna hükmedip, tövbenin şahitliğin kabulünü sağlayacağını ve fısk sıfatını kaldıracağını söylemiştir.²⁰

IV. Ölüm hastasının, vârisine borcu olduğuna dair ikrarda bulunması

Buhârî, konuya, miras âyetinin (Nisâ, 4/11) "ettiği vasiyetten veya borcundan sonra"²¹ kısmıyla başlayarak, şu bilgileri vermiştir: Zikredildiğine göre, Şüreyh, Ömer b. Abdülazîz, Tâvus, 'Atâ ve İbn Üzeyne, hastanın borç ikrarını geçerli saymışlardır. el-Hasen şu açıklamayı yapmıştır: "Kişinin en doğru/geçerli tasadduku, dünyadaki son âhiretteki ilk gününde (yani ölmeden az önce) yaptığıdır." İbrâhîm (en-Neha'î) ile el-Hakem: "Hasta, vârisi borçtan tebrie ederse, borçsuz olur" demişlerdir. ... el-Hasen: "Kişi, öleceği zaman, kölesine 'seni azât ettim' dese, bu ikrarı câiz olur" demiştir. Şa'bî de: "Bir kadın, öleceği zaman, 'kocam bana hakkımı verdi, onu aldım' dese, bu ikrarı câiz olur" demiştir.

¹⁹ Buhârî, "Şehâdât", 8 (III, 150-151)

²⁰ Güneymî, a.g.e. s. 23-24. İbnü'l-Kayyim'in bildirdiğine göre, kazf haddi yemiş kişinin tövbe etse bile şahitliğinin kabul edilmeyeceği görüşü, bazı rivayetlerde şu âlimlerden de nakledilmiştir: İbn Abbâs, Mucâhid, İkrime, el-Hasen, Mesrûk. Şüreyh da bu görüştedir. (s. 24)

²¹ Burada, ölen kişinin mirasının taksiminden önce vasiyeti ile borcunun ödenmesi mutlak olarak geçmektedir. Peygamber (a.s.), "vârise vasiyet olmaz" (Buhârî, "Vesâyâ", 6; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 6; Tirmizî, "Vesâyâ", 5; Nesâî, "Vesâyâ", 5; İbn Mâce, "Vesâyâ", 6; Dârimî, "Vesâyâ", 28) buyurarak, vasiyeti kayıtlamış; borç ikrarı ise vâris ve vâris olmayanlara şamil olarak mutlak halde kalmıştır.

Re'y ehli ise: "Ölüm hastasının vârisler için yapacağı ikrar, hakkındaki kötü zan sebebiyle câiz olmaz" dediği halde, sonra istihsân yöntemini kullanarak "vedî'a, bidâ'a ve mudârebe'ye dair ikrânı câiz olur" açıklamasını yapmıştır.²² Halbuki Nebî (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Zandan uzak durun. Çünkü zan, sö-zün en yalan olanıdır." Ayrıca, şu hadisten dolayı, Müslümanların malı helal olmaz: "Münâfiğin âlâmeti, emânete hiyânet etmesidir." Allah teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Muhakkak ki Allah, size emânetleri ehline vermenizi emreder" (Nisâ, 4/58) Allah, bu âyette "emânetleri ehline verme" emrinde, emânet sahi-binin vâris veya başkası olması arasında bir ayırım yapmamıştır. Bu açıklama-lardan sonra Buhârî şu hadisi nakleder: "Münâfiğin âlâmeti üçtür: Konuştu-ğunda yalan söyler, emânet edildiğinde hiyânet eder ve söz verdiği sözün-de durmaz."²³

Aynı'ye göre, Hanefî fakihler bu konudaki gerekçeyi "kötü zan" değil, "di-ğér vârislere zarar verme" olarak belirlemişlerdir. Ayrıca, hadiste kaçınılması istenen zan, fâsîttir. Hanefilerin gerekçesi "zan" şeklinde alınacak olsa bile, bunun "fâsîttir" olduğunu söylemek doğru olmaz. Borç ikrarı ile öteki üç hususun ikrarı arasında açık bir fark vardır. Çünkü borç ikrarı lüzum, ötekilerin ikrarı ise emânet esası üzerinedir. Lüzûm ile emânet arasında gerçekten büyük bir fark vardır.²⁴

İbn Hacer bu kısmı şu şekilde açıklar: Ölüm hastası hakkında onu itham edici muhtemel kötü zandan dolayı "zâhire göre hüküm verme" prensibi terk edilemez. Onun gerçek niyeti ve kastı, Allah'a havale edilir. Buhârî'nin "emâ-net" kavramının sınırlarını çok geniş tuttuğu anlaşılmaktadır. "Emânete hiyâ-net" in bu konuyla ilgisi şu yöndendir: Ölüm hastası, üzerindeki hakları açıkla-mayıp gizlerse, hak sahibine karşı hâinlik yapmış olur. Bu hiyâneti terk etmesi-nin lüzumu, ikrarı gerekli kılmaktadır. Onun ikrarını geçerli saymayanlar, ken-disini gizlemeye dolayısıyla hâinliğe teşvik etmiş olmaktadır.²⁵

Hanefîler, hiyânetin terkinin gerekli görmeye birlikte, ikrarın, ancak "töhme-tin ve başkasına zarar verme"nin bulunmadığı takdirde vâcip olacağı görüşün-dedir. Vâris olmayan için yapılan ikrarda, bir töhmet ve başkasına zarar verme yoktur. Bir vâris için yapılan ikrarda ise, açık bir töhmet ve diğer vârislere zarar verme söz konusudur. "Ölüm hastası, günah ve zulümden kaçınmayı gerekti-ren bir durumdadır" denirse, biz de "bu gizli bir hâldir, biz ancak zâhire göre hüküm veririz" deriz.²⁶

Ölüm hastasının vârise yaptığı borç ikrarının geçerli olmadığı görüşünü, sa-dece Hanefîler ileri sürmüş değildir. İkrarda bulunanın itham edildiği durumda, Malik de aynı görüştedir. Şurayh ve el-Hasen b. Sâlih'ten, "hanımının mehri hariç, hastanın vârise ikrarının câiz olmadığı"; Süfyân es-Sevri'den de, "hasta-

22 "Ölüm hastasının ikrarı" konusu için bkz. Merginâni, a.g.e. III, 189-190.

23 Buhârî, "Vasâyâ", 8 (III, 188-189)

24 Aynı, 'Umdetü'l-kârî XIV, 41. "Lüzûm" ile, ödenmesi ve tazmini gerekli olanı; "emânet" ile de, tazmini gerekli olmayanı kâstetmektedirler. Yani borç ikrarının dışındaki üç hususu ikrar etmeden ölecek olsa, bunlar karşılıksız olarak zayı olmuş kabul edilir.

25 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* V, 282.

26 Aynı, 'Umdetü'l-kârî XIV, 41-42.

nın vârisine ikrarının mutlak olarak caiz olmadığı” görüşü nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel de, bu konuda Süfyân gibi hükmetmiştir. Hattâ İbnü'l-Kayyim şöyle demektedir: “Hastanın vârisine bir borç ikrarında bulunması, cumhura göre töhmetten dolayı bâtildir.”²⁷

V. Dilsizin mülâanesi ve kazf suçundan dolayı ona had cezası uygulanması

Buhârî, mülâane âyetine (Nûr, 24/6) işaret ettikten sonra şöyle der: Dilsiz, yazı veya işaret yahut bilinen bir îmâ ile hanımına zina ithamında bulununca, bu itham konuşan birinin ithamı gibi kabul edilir. Çünkü Nebî (a.s.) farzlarda işareti geçerli saymıştır. Bu, bazı Hicâzlı âlimlerin ve ilim ehlinin görüşüdür. Allah teâlâ şöyle buyurur: “Bunun üzerine (Meryem) ona işaret etti. Dediler ki: Daha beşikteki bir çocukla biz nasıl konuşabiliriz ki!” (Meryem, 19/29) Dahhâk, “Alâmetin, üç gün boyunca, insanlarla -remiz yolu hariç- konuşamamandır” (Âl-i İmrân, 3/41) âyetindeki “remiz”i, “işaret” kelimesiyle açıklamıştır.

Re'y ehli ise, dilsiz için kazf suçundan dolayı had cezasının ve mülâanenin söz konusu olmayacağını söylemiş, öte yandan da talakın yazı veya işaret yahut îmâ ile câiz olduğunu iddia etmiştir.²⁸ Halbuki talak ile kazf arasında bir fark yoktur. “Kazf, ancak sözle olur” derse, ona şöyle cevap verilir: “Talâk da böyledir, o da ancak söz ile câiz olur. Sözle olmazsa talak ve kazf geçersizdir. Köle azat etme de aynı şekildedir. Mülâane yapacak sağırın durumu da aynıdır.” Şa'bi ile Katâde şöyle demiştir: “Koca, hanımına ‘sen boşsun’ diyerek, parmaklarıyla işaret etse, bu işarete göre (yani bir veya iki yahut üç talakla), hanımı ondan bâin olur.” İbrâhîm de: “Dilsiz, talakı eliyle yazarsa, onun için bağlayıcı olur” demiştir. Hammâd ise: “Dilsiz ve sağır, başı ile işaret ederse câiz olur” demiştir.

Buhârî, işaretin söz gibi kabul edileceğine dair bu görüşleri aktardıktan sonra, Hz. Peygamber'in muhataplarına işaretle anlattığı bazı hususları ihtiva eden hadisleri delil olarak zikreder. Meselâ, kıyâmete yakın zamanda gönderildiğini söyleyip, işaret ve orta parmağını birleştirerek göstermek suretiyle bunu ifade etmiştir. Yetimin işlerini üstlenen kişi ile kendisinin, Cennette çok yakın olacağını söylerken de, bu şekilde göstermiştir. Kameri yılda ayların 30 veya 29 gün olabileceğini parmaklarıyla işaret ederek belirtmiştir.²⁹

Bu hadisler, maksadın işaretle de ifade edilebileceğini gösterir. Maksadı ifade eden işaretlerin, kişinin tasarruflarında genel olarak geçerli olduğu kabul edilir. Ancak zikredilen hadislerin hiçbirinde, “dilsizin mülâanesi ve ona kazf haddi uygulanması” hususuyla ilgili özel bir bilgi yoktur. Hanefiler işareti kabul etmekle birlikte, bu iki meseleyi ondan istisna etmişlerdir. Çünkü mülâane, şahitlik gibidir. Onda mutlaka *eşhedü* kelimesi söylenmelidir. Dilsizin mâlî konu-

27 Güneymî, a.g.e. s. 26.

28 Dilsizin talakı ve kazf haddi için bkz. Merğînânî, a.g.e I, 230; II, 25. Okumak, yazmak ve işaret yöntemleriyle dilsiz için geçerli olan ve olmayan hususlar hakkında geniş bilgi için bkz. IV, 269-270.

29 Buhârî, “Talâk”, 25 (VI, 177-178)

lardaki şahitliği kabul edilmediği gibi, mülâanedeki şahitliği de kabul edilmez. Kazf haddine gelince, dilsizin işareti şüpheden hâlî olamaz. Diğer tasarrufların aksine had cezaları şüpheden dolayı düşer. Dolayısıyla işareti şüpheden uzak olamadığı için dilsiz kazf haddi uygulanmaz.³⁰

VI. Nebiz kavramı

Buhârî yemin konusunda şöyle demektedir: “Birisi, ‘nebiz içmeyeceğim’ diye yemin etse, sonra tilâ veya seker yahut asîr³¹ içse, re’y ehline göre yemini bozmuş olmaz. Zira onlara göre bu içecekler nebiz değildir.”

Daha sonra Buhârî, bunların nebiz olduğuna delil olarak iki rivâyet nakleder. Sehl b. Sa’d (r.a.)’ın anlattığı ilk rivayette, “maden veya taştan yapılmış bir kap içinde bir gece bekletilmiş hurma hoşafı”ndan bahsedilir. İkinci rivayette ise Peygamber (a.s.)’in eşi Sevede (r. anhâ), ölen bir koyunun tabaklanmış derisinden yapılan kabı, uzun bir süre hoşaf (nebîz) için kullandıklarını ifade etmektedir.³²

Buhârî’ye göre; hurma, üzüm gibi meyvelerin, muhtelif kaplarda bir süre su içinde bekletilmesi neticesinde aldıkları hal, “nebîz” olarak kabul edilir. Tilâ, seker ve asîr de bu şekilde olduğu için, “nebîz içmeyeceğim” diye yemin eden kişi, bunlardan birini içerse, ona göre yemini bozmuş olur. Buhârî, herhalde, insanlar arasındaki kullanımdan ziyade “nebîz” in kelime anlamını esas alarak, buna uyan içecekleri nebîz kabul etmektedir. Halbuki, yeminde kullanılan ifadelerde, örfün (o zamandaki insanların kullandıkları anlamların) esas alındığı

30 Ğuneymî, a.g.e. s. 27.

31 Tilâ: Üçte ikisinden azı kayboluncaya kadar kaynatılmış üzüm suyuna denir. Seker, hurma hoşafı; asîr de üzüm suyudur. (Ğuneymî, a.g.e. s. 28)

32 Buhârî, “Eymân ve’n-Nüzûr”, 21 (VII, 230)

Peygamber (a.s.), Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye, Yemen’deki içeceklerden sormuş, o da bit’ (bal nebîzi) ve mizr (arpa nebîzi) diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.): “Sarhoşluk veren her şey haramdır” buyurmuştur. (Buhârî, “Meğâzî”, 60 -V, 106-) İbn Abbâs, kendisine nebîz içme konusunu soran Ebû Cemre’ye, Hz. Peygamber’in Abdü’l-Kays heyeti ile yaptığı konuşmayı nakleder. Bu konuşmada Rasûlullah (a.s.), onlara *dübbâ*, *nakîr*, *hanterem* ve *müzeffet* adı verilen kaplardaki nebîzi içmeyi yasaklamıştır. (Buhârî, “Meğâzî”, 69 -V, 116-) Buhârî, bit’ denilen baldan yapılmış içkinin haramlığı hakkında bâb başlığında şu bilgileri verir: Ma’n, Mâlik b. Enes’e *fukkâ*’ın (köpüklü içecek) hükmünü sormuş, Mâlik “sarhoşluk vermiyorsa, sakıncası yok” demiştir. İbnü’l-Derâverdi, bunu âlimlere sorduklarını, onların “sarhoşluk vermeyende sakınca olmadığı” şeklinde cevap verdiklerini bildirmiştir. Buhârî, daha sonra, Hz. Âişe (r. anhâ)’dan iki hadis nakleder. İlkinde Hz. Âişe şöyle der: Rasûlullah (a.s.)’a bit’ sorulduğunda “Sarhoşluk veren her içecek haramdır” buyurdu. İkincisinde de, Rasûlullah’a Yemenlilerin içtiği bal nebîzi bit’ sorulduğunda, onun böyle cevap verdiği kaydedilmiştir. (Buhârî, “Eşribe”, 4 -VI, 242)

Bu bilgilerden çıkan sonuç, Buhârî’nin içeceklerdeki haramlığın illetini, “sarhoşluk vermek” şeklinde tespit ettiğiidir. Özellikle, rivâyetlerde geçen içeceklerin dışındakilerin haram sayılması, onların sarhoşluk vermesine bağlıdır. Hanefilere göre haramlığı belli olan içecekler dörttür: *Hamr* (mayalanarak ağırlaşmış ve köpüğünü atmış taze üzüm suyu), *asîr/tilâ* (üçte ikisinden azı gidene kadar kaynatılan taze üzüm suyu), *seker* (beklemiş hurma hoşafı) ve ağırlaşmış, mayalanmış kuru üzüm hoşafı. (Merğînânî, a.g.e. IV, 108)

malumdur. Buna göre, halk arasında yukarıdaki üç içeceğe veya daha başka içeceklere nebîz deniyorsa, o kişi yeminini bozmuş olur. Ama bunlar için nebîz kavramı kullanılmıyorsa yeminini bozmuş olmaz.

VII. İkrâh (tehdit) ile ilgili meseleler³³

1. Buhârî'ye göre birisi, tehdide katlanamayarak bir köle hibe etse veya onu satsa, bu câiz olmaz. Re'y ehlinin iddiasına göre ise, satın alan kişi onun hakkında bir nezirde bulunursa, bu câizdir. Onu müdebber (hürriyetini ölümüne bağlaması) yapması da aynı şekilde câizdir. Buhârî kendi görüşünü desteklemek için Câbir (r.a.)'den şu hadisi nakleder: "Ensârdan bir adam, bir köleyi müdebber yapmıştı, onun bu köleden başka her hangi bir malı yoktu. Rasûlullah (a.s.) durumdan haberdar olunca: Onu benden kim satın alır? diye sordular. Bunun üzerine Nu'aym (b. Abdullah) b. en-Nehhâm (r.a.), onu sekiz yüz dirheme satın aldı."³⁴

Bu konudaki ihtilâfın sebebi, Hanefîlerin *bâtıl bey'* ile *fâsîd bey'* arasında ayırım yapmalarıdır. Onlar, mükrehin buradaki tasarrufunun fasîd olarak gerçekleştiğini, bu yolla kabzedilen malda mülkiyetin sabit olacağını söylerler. Çünkü bey'in rûknü mevcuttur. Fesad, "teradî/razi olma" şartının bulunmamasındandır. O da, bey'i fasîd kılıcı diğer şartlar gibi olur. Bu yüzden, kabz edilince mülkiyet sabit olur. Yani kişi, tehditle aldığı köleyi azat etse veya üzerinde fesih mümkün olmayan bir tasarrufta bulursa, bu işlem câiz olur ve sahibine de kıymetini ödemesi gerekir.³⁵

Satın alanın, köle üzerinde azat etme, müdebber yapma gibi bozulması söz konusu olmayan bir tasarrufta bulunması geçerlidir. Ancak tehditle aldığı sahibine onun kıymetini ödemesi gerekir. Çünkü bu durumda köle üzerinde iki hak çakışmıştır. Bunlardan telâfisi mümkün olan tercih edilir ki, bu satanın hakkıdır. Yani ona kölenin kıymeti ödenir. Satın alanın hakkı ise, akdin feshinin mümkün olmamasından dolayı, telâfi edilemez.³⁶

Bu açıklamaya göre, Hanefîler, tehditle olmasına rağmen kölenin satın alın/hediye edilenin mülkiyetine geçtiğini kabul etmekte, bu yüzden onun üzerinde hakkı olduğunu söylemektedirler. Buhârî ise, bu satışın/hibenin tamamen geçersiz olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla, onun üzerinde her hangi bir hakkı söz konusu olmaz. Kanaatimizce, bu meselenin sırf köle misaline tahsis edilmesi durumunda, onun "hürriyetine kavuşması gerekçesi"niñ daha mantıklı izah tarzı olacağı düşünülebilir. Bir insanın hürriyetine kavuşmasını sağlayan bu yöntem, geçerli bir yol olmamakla birlikte, belki bu neticesinden dolayı kabul edilebilir.³⁷

33 "İkrah" konusu ve ilgili meseleler için bkz. Merğînânî, a.g.e. III, 275-279.

34 Buhârî, "İkrâh", 4 (VIII, 57)

35 Merğînânî, a.g.e. III, 275-276.

36 Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul, 1413/1992) VIII, 57 (M. Zihni Efendi'nin notu)

37 *Sahîh*'te kölelik hakkındaki hadisler ve yorumları için bkz. Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları* (İstanbul, ts.) s. 283-289. Müellif, kitabının bu bölümünde, Buhârî'nin "eşitlik" ve "hürriyet"le ilgili *kefâet*, *velâyetü'l-icbâr*, *kölelik* konularındaki yorumlarının, ona yakın devirlerde yaşamış olan mezhep imamlarının görüşleriyle mukayesesini yapmaktadır.

2. Kişi, ölüm vb. gibi bir hususla tehdit edilen arkadaşı için, onun kendisinin kardeşi olduğuna dair yemin etse, (bu yeminden dolayı bir şey gerekmez). - Tehdit edilen, bu yüzden başına gelecekte korkan her kişinin durumu da böyledir. - Zira bu şekildeki yemini ile, arkadaşını zâlime karşı savunmuş, onun için mücâdele etmiş ve kendisini yardımsız bırakmamış olmaktadır. Eğer bir Müslüman, mazlum için vuruşursa ona kısas uygulanmaz. Yine birisine; “bu içkiyi içeceksin”, “bu leşi yiyeceksin”, “köleni satacaksın”, “şu borcu ikrar edeceksin”, “şunu hibe edeceksin”, “akdini bozacaksın” gibi şeyler emredilip, “aksi takdirde, ‘babanı’ yahut ‘dost edindiğin din kardeşini’ öldüreceğiz” diye tehdit edilse, kendine söyleneni yapması câiz olur. Çünkü Nebî (a.s.): “Müslüman, Müslüman’ın kardeşidir” buyurmuştur.

Re’y ehli şöyle der: Birisine “bu içkiyi içeceksin” veya “bu leşi yiyeceksin” diye emredilerek, “aksi takdirde ‘oğlunu’ veya ‘babanı’ yahut ‘bir yakın akrabanı’ öldüreceğiz” dense, onun söyleneni yapması câiz olmaz. Çünkü bu kişi, muztar (başka çıkış yolu olmayan) konumunda değildir. Re’y ehli tenâkuza düşerek sonra şöyle demiştir: Ona, “bak ‘babanı’ veya ‘oğlunu’ öldürürüz”; “bu köleyi satacaksın” veya “şu borcu ikrar edeceksin” yahut “hibe edeceksin” denirse, yaptığı takdirde kıyasa göre bu akitler onun için bağlayıcı olurdu. Ancak biz istihsan metodunu kullanarak, satış, hibe ve bu durumdaki her akdın bâtil olduğunu söylüyoruz.

Re’y ehli, böylece, her hangi bir âyet ve sünnet olmadığı halde, “yakın akraba” ile “yakın akraba olmayan” arasında bir ayırma gitmiştir. (Yani satış, hibe ve ikrar’ı, akrabasını öldürme ile tehdit neticesinde ise istihsânen bağlayıcı saymıyorlar, yabancı birini öldürme ile tehdit neticesinde olursa bağlayıcı kabul ediyorlar) Oysa Nebî (a.s.), İbrahim (a.s.)’in hanımı için “bu, benim kız kardeşimdir” dediğini haber vermiştir. Bununla, “din kardeşliği” kastedilmiştir. (İbrâhîm) en-Neha’î’ye göre, yemin isteyen zâlim birisiyse, yemin edenin niyeti; mazlum ise yemin isteyenin niyeti esas alınır.

Buhârî, kendi görüşünü desteklemek için, “Müslümanların kardeş olduğu” vurgu yapan iki hadis zikreder. İlk hadiste: “Müslüman Müslüman’ın kardeşidir. Ona zulmetmez ve onu (zâlime) teslim etmez. Kim, din kardeşinin işini görürse, Allah da onun ihtiyacını giderir.” buyrulmaktadır. İkinci hadisin metni ise şöyledir: Rasûlüllah (a.s.) “İster zâlim olsun, isterse mazlum, din kardeşine yardımcı ol!” buyurunca, birisi: “Yâ Rasûlellah, mazlum olduğu zaman yardım ederim, ya zâlim olduğu zaman ona nasıl yardım edeceğim?” diye sormuş. Peygamber de: Zulüm yapmasına engel olursun, işte bu ona yardım etmektir” şeklinde cevap vermiştir.³⁸

Cumhura göre, bir akrabasını öldürme ile tehdit edilen kişi, kendinden istenilen haramı işlemesinden dolayı günahkâr olmaz. Ebû Hanîfe ise, ikrah’ı, insanın bizzat kendisine yönelik tehditlere hasretmiştir. Bu yüzden ona göre,

(s. 271-289) Sonuçta kanaatini şöyle ifade eder: “Buhârî, hadislerle, asırlar boyu değerini yitirmeyen yorumlar getirmiştir. Geçmişteki büyük âlimlerin çoğunda olduğu gibi sadece tek branşın sınırları içerisinde kalmamış, başta Fıkıh olmak üzere zamanının temel ilimlerinde vukûf sahibi olduğunu ispatlamıştır.” (s. 289)

³⁸ Buhârî, “İkrâh”, 7 (VIII, 58-59)

Müslüman, başkasını savunmak/korunmak için, Allah'a isyan olan bir haramı işleyemez. Halbuki Buhârî'ye göre, din kardeşliği, bir Müslüman'ı korumayı ve savunmayı gerektirir. Dolayısıyla, onu korumak için leş yemesinden veya içki içmesinden dolayı günahkâr olmadığı gibi; satış, hibe ve ikrarı da kendisi için bağlayıcı olmaz.³⁹

Hanefiler, "bu içkiyi içeceksin, yoksa filanı öldürürüm" tehdidine muhatap olanı, mükreh saymazlar. Zira burada bir haramı işlemek söz konusudur. Ama bir akrabasının öldürülmesiyle tehdit edilip, malını satması veya hibe etmesi istenilen kişi, bunu yerine getirerek onu kurtarabilir. Çünkü, akitlerde herhangi bir masiyet söz konusu değildir. Dolayısıyla bu durumda akit fâsit olarak gerçekleşmiş; o da bu yolla akrabasını ölümden kurtarmış olur.⁴⁰

Buhârî, bu meselede, akraba-yabancı ayrımına karşı çıkmaktadır. Ona göre, nesep yakınlığı olmasa da, bütün Müslümanlar din kardeşi oldukları için, birbirini korumak ve her türlü tehlike ve zulümden kurtarmakla yükümlüdürler. Bu yüzden, tehdit sonucu yaptıkları akitler bağlayıcı olmadığı gibi, işledikleri haramdan dolayı günahkâr da olmazlar. O, bu görüşünü yukarıda zikrettiği hadislerle dayandırmaktadır.

VIII. Hiyel konuları⁴¹

Hiyel, hîle kelimesinin çoğuludur. Hîle teriminin muhtelif tanımları vardır. İbn Hacer, onu "sahibini gizli bir yolla amacına ulaştıran şey" olarak tarif eder. Hilenin, kendisine sevk eden sebeplere göre çeşitli kısımları vardır. Mubâh bir yönetime başvurularak yapılan hileler hüküm bakımından dört kısımdır: 1. Bir hakkın iptaline veya bir batılın ispatına götürüyorsa, haram olur. 2. Bir hakkın ispatına veya bâtilin def'ine götürüyorsa, vâcip veya müstehap olur. 3. Zor bir duruma düşmekten kurtarıyorsa, müstehap veya mubah olur. 4. Bir mendubun terkine sebep olursa, mekruh olur. Bunlardan bilhassa ilk kısım üzerinde çok tartışılmıştır. Onu câiz gören veya bâtil sayan âlimler, bu görüşleri için birçok deliller ileri sürmüşlerdir.

Ebû Yûsuf hiyel konusunda bir eser yazdığı için, bilhassa Hanefî âlimler hiyeli kabul ediyorlar diye tenkit edilmektedir. Ancak, Ebû Yûsuf'tan ve diğer birçok büyük Hanefî fakihinden maruf olan görüş, "onların, hiyeli kullanmayı 'hakkı ortaya koyma' (kasdül-hak) ile kayıtlamış olmaları" şeklindedir. Hiyele başvurmada ölçü şudur: Haramdan kaçmak ve günahant uzaklaşmak içinse, güzel olur. Ama bir Müslüman'ın hakkını iptal için olursa câiz olmaz, bilâkis günah ve düşmanlık olur.⁴²

39 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XII, 287-288.

40 Güneymî, a.g.e. s. 30

41 Mustafa Bakır, "*Buhârî'nin Sahîh'indeki 'Kitâbü'l-Hiyel'i Hakkında Bazı Mülâhazalar'*" (Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî -Uluslar arası Sempozyum, s. 221-236) adlı tebliğinde, bu bölümde geçen "hiyel" konusuyla ilgili meseleleri ve örnekleri incelemiştir. Saffet Köse'nin *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile* (İstanbul, 1996) adıyla yayımlanmış olan doktora tezinde, Buhârî'nin hileye dair görüşleri ve "Hiyel" bölümünün değerlendirmesi için bkz. s. 254-260.

42 Geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XII, 289-290. İbnü'l-Kayyim'a göre hilenin

Temel hadis kitapları içinde sadece Buhârî'nin *Sahîh*'inde "Kitâbu'l-Hiyel" adlı müstakil bir bölüm vardır. O, burada, önce meşhur "niyet hadisi"ni zikreterek, dini konularda hileye başvurmanın bâtil/geçersiz olduğunu belirtmiş olmaktadır. Bu hadiste, "amellerin değerinin niyetlere göre olacağı, herkesin ancak niyetinin karşılığını elde edeceği" genel bir kural olarak belirtildikten sonra, misal olarak hicret konusu verilmiştir. Allah ve Peygamber'i için hicret edenler, bu niyetlerinden dolayı büyük mükâfata kavuşacaklardır. Bir dünyalık elde etmek yahut bir kadınla evlenmek niyetiyle hicret edenler ise, bu istediklerine kavuşacaklar, ama Allah ve Peygamber'i için hicret etmiş olmayacaklardır.

Bu bölümde 15 bâb vardır. Hiyel'i terk konusundaki ilk bâbda yukarıda geçen niyet hadisi zikredilmiştir. Namazdan çıkma konusuyla ilgili olan ikinci bâbda, Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiği "Allah, abdesti bozulan birinizin namazını, tekrar abdest almadıkça kabul etmez." hadisi delil gösterilmiştir. Ancak, bu meselenin hiyel konusuna alınması, 'Aynî tarafından yersiz görülmektedir. Zira buradaki tartışma, namazın son oturuşunda selâmın farz olup-olmaması konusundadır.⁴³

Buhârî, bu bölümün sonraki 13 bâbında, toplam 14 kez *kâle ba'du'n-nâs* diyerek, karşı tarafın görüşünü aktarmıştır. Bunlardan 3'ü zekât, 5'i nikâh, 1'i ğasb ve 5'i de hibe ve şüf'a konularındadır. Ele alınan konuların bir kısmı, ıstîlâhî anlamda hile ile ilgili olmayıp, içtihat farklılığından kaynaklanan hususlardır. Bir kısmı da, mubah olan hile türleri yahut câizliği hususunda ihtilâf edilen meselelerdir.

1. Zekât

a. Buhârî'ye göre, zekât farz olur korkusuyla ortak toplu malın parçalara ayrılması ve (az zekat vermek için) parçalar halinde olanın toplanması câiz değildir. Çünkü Ebû Bekir (r.a.), Enes'e Rasûlullah (a.s.)'in zekat konusunda bu şekilde hükmettiğini yazmıştır. Diğer bir delil olarak, İslâm'ın esaslarını soran bedevînin hadisi nakledilir. O konuşmanın sonunda bedevî, "tatavvu olarak herhangi bir amel yapmayacağını, Allah'ın kendisine farz kıldığı şeylerde de hiç eksik bırakmayacağını" söyleyince, Rasûlullah: "Doğru söylüyorsa, felâha kavuşur/veya Cennete girer" buyurmuştur.

b. Re'y ehli şöyle demiştir: Yüz yirmi deveye iki hıkka (dört yaşına girmiş dişi deve) zekat düşer. Sahibi (sene dolmadan) develerini kasten helâk etse veya hibe etse yahut zekattan kaçmak için başka bir hile yapsa, ona herhangi bir şey gerekmez. Buhârî ise, bunun kenz (mal yığmak) anlamına geldiğini düşünerek, zekâtı verilmeyen malın kıyâmet gününde sahibi için büyük bir azâp vesilesi olacağını bildiren hadisi nakleder. Mal sahibinin, sene dolmadan malı üzerinde tasarrufta bulunmasında elbette bir sakınca yoktur. Buhârî'nin itirazı,

kısımları ve her biri hakkında bilgi için bkz. Ebû Zehre, Muhammed, *Ebû Hanîfe* (trc. Osman Keskioglu, İstanbul, 1966, 2. bs.) s. 394-395; Köse, a.g.e. s. 247-248.

43 Buhârî, "Hiyel", 1-2 (VIII, 59) Açıklamalar için bkz. 'Aynî, *'Umdetü'l-kârî* XXIV, 109; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XII, 292.

bu tasarrufun, zekat farz olmasın diye kasten bu niyetle yapılmış olmasındadır. O, bu davranışın, sahibine büyük bir mesûliyet yüklediği kanaatindedir.

c. Re'y ehli yine şöyle demiştir: Develeri olan birisi, kendisine zekatın farz olmasından korkarak, onları benzeri develer veya koyunlar yahut sığırlar ya da dirhemler karşılığında, sene dolmadan bir gün önce, zekattan kaçmak için hile yaparak satsa, ona bir sorumluluk olmaz. Re'y ehli öte yandan şöyle der: O, sene dolmadan bir gün veya bir sene önce develerinin zekatını verse, onun için bu câiz olur.

Bu açıklama ile Buhârî, re'y ehlinin tenâkuza düştüğüne işaret etmektedir. Yani bir yandan henüz sene dolmadan zekâtın önceden verilmesini, öbür taraftan da senenin dolmasına bir gün kala zekatın farz olmaması için hileye başvurmayı câiz görüyorlar. İbn Battâl, Ebû Hanîfe'nin burada tenâkuza düşmediğini şöyle açıklar: Çünkü zekat, ancak senenin dolmasıyla gerekli olur. Onu önceden veren ise, müeccel borcunu günü gelmeden önce ödeyen kişi gibidir.⁴⁴

d. Buhârî sonra şu hadisi sunar: Sa'd b. 'Ubâde, annesinin yerine getiremeden öldüğü bir nezrinin durumunu Peygamber (a.s.)'a sorduğunda, "onun yerine sen yap" buyurmuştur. Buhârî re'y ehlinin şu görüşünü bu hadise aykırı bulmaktadır: Yirmi deve olduğunda, zekat olarak dört koyun verilir. Ama, zekatın farz olmaması için bir hile ve kaçma yolu olarak, sene dolmadan önce o develeri hibe etse veya satsa, ona hiçbir şey gerekmez. Onları itlâf ederek ölmüş olması da böyledir, bıraktığı malından bir şey (ödenmesi) gerekmez. Halbuki bu hadiste ölenin nezrinin yerine getirilmesi istenmiştir. Buhârî, herhalde, zekat borcunun da ödenmesi kanaatindedir⁴⁵.

e. Sahîh'te zekât konusundaki bir hileye daha yer verilir. Buna göre re'y ehli şöyle demiştir: "Birisi, bin veya daha fazla dirhemi birine hibe etse, bu para o kişinin yanında senelerce dursa, para sahibi daha sonra bu hususta hileye başvurarak, hibesinden cayacak olsa, ikisine de zekât gerekli olmaz." Buhârî, bu açıklamanın sahibini, Rasûlullah (a.s.)'ın hibe konusundaki hadisine aykırı hüküm vermek ve zekat farzını düşürmekle itham etmektedir. Zira İbn Abbâs'ın naklettiği hadiste, Nebî (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Hibesinden dönen, kusmuğuna dönen köpek gibidir. Böyle rezil bir davranış bize yakışmaz."⁴⁶

44 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XII, 294. Tenâkuz, Ebû Yûsuf için geçerlidir. Çünkü, vücûb takarrur etmemiş ise, sene dolmadan tacil câiz olmaz.

45 Buhârî, "Hıyel", 3 (VIII, 59-61) Zekatın farz olmaması için, sene dolmadan malında bir eksiltme yapan kişi, bu niyetinden dolayı bütün fakihlere göre günahkârdır. Ancak, bu tasarrufun, zekatın farz olup-olmaması konusundaki etkisi hususunda ihtilâf vardır. Ebû Yûsuf'tan nakledilen bilgi doğrudur, Hanefiler, zekat farzının ondan sâkit olduğunu söylemektedir. Aynı, bu görüşü Şâfiî'ye de nispet eder. Buhârî, Mâlik ve başka âlimlere göre ise, zekât ondan sâkit olmayıp, zimmetinde borç olarak kalır. (Güneymî, a.g.e. s. 40)

46 Buhârî, "Hıyel", 14 (VIII, 64-65) Ebû Hanîfe'ye göre, bu hadis, tahrim değil, kerâhet ifade eder. Bu yüzden, istisna tutulan haller hariç, akraba olmayana verilen hibeden dönülebilir. Akraba ve eşlerin birbirine verdiği hibede ise rücdü hakkı yoktur. Tahâvî'ye göre, kıyas, akraba olmayana verilen hibeden de dönülmemesini gerektirir. Ancak, sahâbeden bu konuda nakledilen rivayetler vardır. Dolayısıyla, rivayetlere tabi olma ve ilim sahibi imamları taklit etme daha evlâdır. (Güneymî, a.g.e. s. 45-46) Zekatı düşürmeye dair hilelerle ilgili açıklamalar için bkz. Baktr, a.g.tbğ. s. 224-229; Köse, a.g.e. s. 401-406.

2. Nikah

Şiğâr ve Müt'a Nikâhı

Buhârî, Rasûlullah'ın "şiğâr nikahı" nı yasakladığını, Abdullah b. Ömer'den nakleder. Bu rivayeti Nâfi'den nakleden 'Ubeydullah, ona "şiğâr"ın anlamını sorunca, Nâfi' bu nikah çeşidinin şu iki şekilde olduğunu bildirmiştir: 1. Kişinin, mehirsiz olarak birinin kızıyla nikahlanması, ona da kızını nikahlamasıdır. 2. Mehirsiz olarak birinin kız kardeşiyle nikahlanması, kendi kız kardeşini de ona nikahlaması. Buna göre "şiğâr nikahı", "iki kişinin, birbirinin kızları veya kız kardeşleri ile mehirsiz olarak nikahlanması" ifade etmektedir.

Re'y ehli şöyle demiştir: "Birisi, (mehir vermemek için) hileye başvurarak, bu tür bir nikahla evlense, bu akit câiz, ama şart bâtil olur." Öte yandan tenâkuza düşerek müt'a hakkında: "Nikâh fasittir, şart ta batıldır" demişlerdir. Bazıları ise: "Müt'a ve şiğâr câizdir, fakat şart bâtildir" açıklamasını yapmıştır.

Buhârî, müt'a nikahının yasaklandığına dair delil olarak şu rivayeti nakleder: Hz. Ali, kendisine İbn Abbâs'ın müt'a nikahında bir sakınca görmediği söylenince şöyle demiştir: "Rasûlullah (a.s.), Hayber savaşında müt'a nikahını ve ehli merkep etinin yenmesini yasaklamıştır." Re'y ehli: "Birisi hileye başvurarak müt'a nikahı yapsa, bu akit fâsit olur" demiştir. Bazıları ise: "Nikâh câiz, şart bâtil olur" demiştir.⁴⁷

Buhârî, Hanefilerin hadislerle yasaklanan iki tür nikahtan ilkinin (şiğâr) câiz görüp, ikincisini (müt'a) câiz görmemelerinin tenâkuz olduğunu düşünmektedir. Fakat Hanefilere göre bunlar farklıdır. Şiğâr nikâhı, aslında mehirsiz olduğu için yasaklanmıştır. Oysa nikah akdinde mehrin belirlenmesi şart değildir. Mehir belirlenmeden de akit sahih olur ve kadına misil mehri vermek gerekir. Leys, Ahmed, İshâk, Ebû Sevr ve Taberî de, şiğâr nikahını sahih sayarak, feshini gerekli görmemişlerdir. Mâlik ve Şâfiî ise, ister dühûlden önce, isterse sonra olsun, bu nikâhın feshine hükmetmişlerdir.⁴⁸

Nikah Akdine Yalancı Şahitliğin Etkisi

Buhârî, bu konuda önce Ebû Hüreyre (r.a.)'den şu hadisi rivayet eder: "İznine başvurulmadıkça bâkire, emri alınmadıkça da dul kadın nikah edilemez." "Ya Rasûlellah, bâkirenin izni nasıl anlaşılır" denilince, Nebî (a.s.): "O, susunca (izin vermiş olur)" buyurmuştur.

a. Re'y ehli şöyle der: Gerçekte, bâkire bir kadının iznine başvurulmamış ve evlendirilmemiş olsa, ancak bir adam hile yolunu tutarak, o kadınla kendi rızasıyla evlendiğine dair iki yalancı şahitle mahkemeye müracaat etse, hâkim de kadının (o adamla) nikahlı olduğuna hükmetse -halbuki (sözde) koca bu şahitliğin bâtil olduğunu bilmektedir-, bu adamın o kadınla cima etmesinde bir sakınca olmaz, (zira) bu, sahih bir evliliktir.

Buhârî, bu uygulamanın geçersizliğini, konunun başında, zikrettiği hadisi değişik tariklerle rivayet ederek, ortaya koymaya çalışmaktadır. Onun diğer bir

47 Buhârî, "Hiyel", 4 (VIII, 61) Görüşler için bkz. Baktır, a.g.tbğ. s. 230-231; Köse, a.g.e s. 255-256.

48 Güneymî, a.g.e. s. 41.

delili şu rivayettir: Cafer'in soyundan gelen bir kadın, istemediği halde velisinin kendisini evlendirmesinden korkunca, Ensârın iki yaşlı sîması Cârîye'nin iki oğlu Abdurrahmân ve Mücemmi'e haber göndermiştir. Onlar şöyle demişlerdir: Korkmasına gerek yok. Çünkü babası, Hansâ bt. Hızâm'ı, istemediği halde (bire) nikahlamış, ancak Nebî (a.s.) bu nikahı kabul etmemiştir.

b. Re'y ehli, aynı şeyi dul kadın için de iddia ederek şöyle demiştir: Birisi, hile yolunu tutarak, kendi emriyle dul bir hanımı kendine nikahladığına dair iki yalancı şahitle mahkemeye müracaat etse, hâkim de kadının bu adamla nikahlı olduğuna hükmetse -halbuki (bu sözde) koca o kadınla asla evlenmediğini bilmektedir-, adam için bu nikah câiz olur ve o kadınla birlikte ikamet etmesinde bir sakınca olmaz.

c. Bâkire ve dul kadının rızaları olmadığı halde evlendirilmeleri hususunda bu bilgileri veren Buhârî, henüz bülûğa ermemiş kız çocuklarının evlendirilmesiyle ilgili olarak da, re'y ehlinin şu görüşünü aktarmaktadır: Birisi, yetim veya bâkire bir kız çocuğu ile nikahlanmak arzu etse, ama o çocuk bunu kabul etmese, bunun üzerine hile yoluna başvurarak, onunla evlendiğine ve buluğa erip râzı olduğuna dair iki yalancı şahit getirirse, hâkim de bu yalancı şahitliği kabul etse -halbuki sözde koca onun bâtil olduğunu bilmektedir-, o adamın bu kadınla cimâ etmesi helal olur.⁴⁹

Mustafa Baktır, "hukukta hüküm zâhire göredir" başlığı altında şu tespitte bulunmuştur: "Başta Ebû Yûsuf olmak üzere Hanefiler tatbikatçı oldukları (kadılık görevinde buldukları?) için, meselelere hep delil açısından bakmışlardır. Buhârî ise, bir muhaddis gözüyle kalbe, niyete bakmaktadır. Niyet önemli, fakat mesele mahkemeye intikal ettiğinde, itibar zâhirdeki maddî delillere dir. Hüküm de delillere göre verilir. Ama herkes, niyetine göre cezasını veya mükafatını ahirette görür."⁵⁰ Bu açıklama, hâkimin hükmü için geçerli sayılabilir. Ancak, Buhârî'nin bu konulardaki itirazı, öyle görülüyor ki, verilen hükümlere değil, sonrasında yapılacak işlerin câiz görülmesine dair fetvalardır. Ebû Hanîfe'nin, akitlerde ve fesihlerde, hakimin hükmünü zâhiren ve bâtinen geçerli gördüğü için, buna cevaz verdiği bilinmektedir. Diğer imamlara göre ise, buradaki hüküm, sadece zâhiren geçerlidir. Buhârî'nin itiraz ettiği görüş, Ebû Hanîfe'ye âittir.⁵¹

3. Gasb

Buhârî'ye göre; birisi, bir cârîyeyi gasbederek, sonra öldüğünü iddia etse, bu yüzden öldü diye bilinen cârîyenin kıymetinin ödenmesine hükmedilse, fakat daha sonra sahibi cârîyeyi bulsa, cârîye sahibinin olur, kıymeti (gasıba) geri verilir, (zira) o kıymet, semen olmaz. Re'y ehli ise bu konuda şöyle demiştir: "Kıymeti aldığı için cârîye gâsıbın olur." Halbuki Buhârî'ye göre burada bir hile

49 Buhârî, "Hıyel", 11 (VIII, 62-63)

50 Baktır, a.g.tbğ. s. 232.

51 "Yalancı şahitle hüküm" konusundaki görüş ve açıklamalar için bkz. Baktır, a.g.tbğ. s. 234-236.

söz konusudur. Şöyle ki, câriyesini satmayan birinin câriyesine sahip olmak isteyen kişi, o câriyeyi gasbeder, sonra sahibinin kıymetini kabul etmesini sağlamak için onun öldüğünü iddia eder, böylece başka birinin câriyesi gâsıba (güya) helal olmuş olur. Oysa Nebî (a.s.): “(Karşılıklı rıza dışında) birbirinizin mallarınıza sahip olmanız haramdır.” ve “Her bir hâin için, kıyâmet gününde kendisiyle tanınacağı bir sancak olacaktır” buyurmuştur. Buhârî, ayrıca şu hadisi de delil olarak sunar. Nebî (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Ben de bir insanım, sizler bana davalar getiriyorsunuz. Olabilir ki, biriniz, delilini diğerinden daha güzel sunabilir. Bunun üzerine ben de dinlediklerime göre onun lehine bir hüküm verebilirim. (Şunu bilin ki) ben, birine kardeşinin hakkından bir şey veririm, onu almasın. Çünkü bu durumda, ben ona sadece ateşten bir parça ayırmış olurum.”⁵²

Gâsıbın bu mülkiyeti elde etmesine dair görüşleri tartışan Serahsî, onların hiçbirini uygun görmemiştir. Çünkü bunlar, neticede, gâsıbın eylemine meşrûiyet kazandırır. Halbuki gasb, başkasının malına tecavüzdür... Buna meşruiyet tanınması, kötü niyetli insanların, hoşuna giden malları bu yolla elde etmelerine teşvik olacaktır. Ona göre, bu konuda verilecek en doğru hüküm şudur: “Gasb, gasbedilen malın bizzat kendisinin sahibine iadesini gerektirir. Kıymetinin verilmesi, ancak o malın aynen tesliminin imkansız olduğu zaman, bir telâfi mesâbesinde olabilir. Gâsıbın, gasbettiği malın mülkiyetini elde edebilmesi, sadece hâkimin onun kıymetini ödemeye hükmetmesi şartıyla mümkün olabilir.”⁵³ Buhârî ise, yukarıda görüldüğü gibi, zikrettiği hadisi delil göstererek, bu konuda “hüküm verilmiş olsa da, malın sahibine âit olduğu, alınan kıymetin semen olmadığı için gâsıba geri verileceği” görüşünü savunmaktadır.

4. Şüf'a hakkını düşürme

Şüf'a terimi, “sahibine, satım akdine konu olan bir akarı, müşteriye mâl olduğu bedel karşılığında mülkiyetine geçirme yetkisi veren bir hakkı” ifade eder. Ortaklar ve komşulara şüf'a hakkının tanınması, ekonomik olduğu kadar, insânî ve sosyal gerekçelere de dayanır.⁵⁴

Şüf'a hakkını düşürmek için hileye başvurmanın cevâzına dair Ebû Hanîfe'den bir görüş nakledilmemiştir. Hanefî fıkh kitaplarında Ebû Yûsuf ile Muhammed'in bu konuda ihtilaf ettiği bilgisi geçer. Şöyle ki, Ebû Yûsuf'a göre, şeff'in talebinden önce olduğu takdirde, şüf'a hakkını düşürmek veya şeff'in arzusunu kırmak için, hakiki fiyatı gizleyip yüksek bir fiyat göstermek suretiyle hile yapmakta bir béis yoktur. Muhammed, bunu kabul etmeyerek yasaklamaktadır.⁵⁵

Buhârî, şüf'a hakkını düşürmek için yapılan dört çeşit hile konusunda Hanefî fakihlerini tenkit etmektedir. O, bunların câiz olmaması hususunda delil

52 Buhârî, “Hiyel”, 9-10 (VIII, 62)

53 Bu konudaki görüşler için bkz. Baktır, a.g.tbğ. s. 232-234; Köse, a.g.e. s. 256-258.

54 Heyet, *İlmihal* (İSAM, İstanbul, 1999) II, 383-384. “Şüf'a” konusunun yer aldığı “*Hukûkî ve Ticârî Hayat*” bölümü, Ali Bardakoğlu tarafından yazılmıştır.

55 Ebû Zehre, a.g.e. s. 406.

olarak iki hadisi kullanır. İlk hadiste Câbir b. Abdullah (r.a.) şu bilgiyi vermektedir: “Nebî (a.s.), şüf’a hakkını, sadece taksim olunmamış mallarda koymuştur. Sınırlar belirlenip, yollar açıldığı zaman, artık şüf’a hakkı diye bir şey söz konusu olmaz.” Ebû Râfi’in naklettiği diğer hadiste ise, Hz. Peygamber: “Komşu, yakınlığı sebebiyle komşusunun şüf’asına en fazla hak sahibi olan kişidir” buyurmuştur.⁵⁶

Kaynaklarda verilen bilgilere göre: Mâlik, Şâfiî, Medine âlimleri ve Hadisçiler, şüf’a hakkının sadece hissesi belirlenmemiş ortak için gerekli olduğu kanaatindedir. Süfyan es-Sevrî, İbnü’l-Mübârek, Ebû Hanîfe ve ashabının dahil olduğu Iraklı âlimler ise, bu hakkı, sırasıyla önce hissesi belirlenmemiş ortak, sonra yol ve avlu ortaklığı devam eden hissesi belirlenmiş ortak, daha sonra da bitişik komşu için gerekli görürler.⁵⁷

Şüf’a hakkını düşürmek için yapılan dört çeşit hile:⁵⁸

a. Buhârî, ilk hadisi zikredip, re’y ehlinin görüşü hakkında şu açıklamayı yapar: Onlar, komşular için şüf’a hakkının varlığını kabul ettikleri halde, bunun ortaklar arasındaki kadar güçlü olmasına karşı çıkararak, şu sözleriyle onu geçersiz kılmaktadırlar: “Birisî, bir konağın tamamını satın almak istediğinde, komşunun şüf’a yoluyla onu satın almasından korksa, önce yüz hisseden bir hisseyi, sonra geri kalanın tamamını satın alsın, bu durumda komşu için sadece ilk hissede (%1) şüf’a hakkı olur, geri kalan kısmında (%99) ise onun için şüf’a hakkı olmaz. İşte bu konuda kişinin böyle bir hile yoluna başvurması câizdir.”⁵⁹

Kişi, bir maldan şüyülu yüzde birlik bir hisse satın aldığı zaman, mâlikin ortağı olur ve geri kalan kısmı satın alma hususunda öncelik hakkı elde etmiş olur. Bu durumda o, şüf’a hakkına o mala komşu olandan daha çok hak sahibi olur. Zira, şüyülu bir mala ortak olan, ona komşu olandan daha çok hak sahibidir. Komşu, bu kişi yüzde birlik gibi önemsiz ve herhangi bir faydası olmayan hisseyi aldığı için, başlangıçta şüf’a hakkıyla onu satın almaya rağbet göstermemiştir. Buhârî, burada, re’y ehlini, komşu için şüf’a hakkını gerekli gördükleri için değil, bunu düşürmek için hileye başvurmaya cevaz verdiklerinden dolayı tenkit etmektedir. Ona göre, re’y ehli bu meselede tenakuza düşmüştür. Zira,

56 Buhârî, bu hadisleri daha önce “Şüf’a” bölümünde zikretmiştir. Bu bölümde üç bab vardır. “Şüf’a hakkının taksim olunmayan şeylerde geçerli olduğu, sınırlar konunca bu hakkın ortadan kalkacağı” başlığını taşıyan ilk babda Câbir hadisine yer verilmiştir. “Satıştan önce, hak sahibine şüf’a’yı teklif etmek. el-Hakem şöyle demiştir: Satıştan önce, hak sahibi mal sahibine izin verirse, şüf’a hakkı olmaz. Şa’bî şöyle demiştir: Şüf’a hakkı olan, hakkı olduğu mal satılırken hazır bulunur da, bu konuda müdahalede bulunmazsa, şüf’a hakkı olmaz” başlıklı ikinci babda Ebû Râfi’ hadisi zikredilmiştir. “Hangi komşu daha yakındır” babında ise, şu hadis vardır: Hz. Âişe, “Yâ Rasûlellah, iki komşum var, hangisine hediyeyi vereyim?” diye sorunca, Peygamber, “kapısı sana daha yakın olana” buyurmuştur.

57 Güneymî, a.g.e. s. 47-48.

58 “Şüf’a hakkının düşürülmesi” konusu için bkz. Baktır, a.g.tbğ. s. 229-230; Köse, a.g.e. s. 394-401.

59 Buhârî, “Hiyel”, 14 (VIII, 65)

bir yandan komşu için şüf'a hakkını kabul ediyorlar, diğer yandan hile yoluyla başkasını ondan daha çok hak sahibi yapıyorlar.⁶⁰

b. Re'y ehli şöyle demiştir: "Malını şüf'a hakkı olan birine satmak istemeyen kişinin, onun şüf'a hakkını geçersiz kılmak için bir hileye başvurması câizdir. Şöyle ki; (meselâ) konağı müşteriye hediye eder, sınırlarını belirterek, onu kendisine verir. Buna karşılık müşteri de, ona (meselâ) bin dirhem verse, işte o zaman şefî'in o konakta bir şüf'a hakkı olmaz."⁶¹

Bu misalde şüf'a hakkının düşmesi şu şekilde açıklanır: İmam Mâlik ve re'y ehline göre, hediye veren, hediyesi için bir karşılık talep edebilir. Hediye akdinde şart koşulmadan hediyesine karşılık alınca, şüf'a hakkı düşmüştür. Çünkü şüf'a hakkı, satış halinde vacip olur. Hediye ise, tam bir karşılık değildir, o mirasa benzemektedir. Buhârî, Hz. Peygamber'in komşu için koyduğu şüf'a hakkının, bu tür hilelerle ortadan kaldırılmasının câiz olmayacağı görüşündedir.⁶²

c. Re'y ehli şöyle demiştir: "Bir evden bir hisse satın alan kişi, şüf'a hakkını iptal etmek isterse, onu yemine çekilemeyecek küçük oğluna hibe eder."⁶³ Böylece komşunun şüf'a hakkı düşmüştür. Çünkü, şayet yabancı birine hediye edilmiş olsaydı, şefî için o kişiyi "hediye şeklini değil hakiki olduğu ve şartlarına uygun yapıldığı" hususunda yemine çekme hakkı olurdu. Halbuki o, küçük oğluna hediye etmekle, şu iki yönden fayda temin etmiş olmaktadır: a. Çocuk yemine çekilmez, b. Baba çocuğu adına bizzat hediye kabul edebildiği için mal elinden çıkmaz.⁶⁴

d. Re'y ehli şöyle demiştir: "(Meselâ) yirmi bin dirheme bir konak satın alacak kişinin, şüf'a hakkını düşürmek için şöyle bir hile yapmasında sakınca yoktur: Yirmi bin dirhemini 9999 dirhemini nakit olarak verir, geri kalan kısım için de nakit olarak bir dinar daha verir. Bu durumda şefî, o konağı satın almak isterse, onu (üzerine akit yapılmış olan) yirmi bin dirheme alabilir. Bunun dışında başka bir çaresi yoktur. Bu konağın başka bir sahibi ortaya çıkarsa, satın alan verdiği 9999 dirhem ile bir dinarı satıcıdan geri ister. Yoksa akitte anlaşılan miktarı (yirmi bin dirhem) isteyemez. Çünkü mebiin başka sahibi çıkınca, satıcı ile alıcı arasında bir dinar ile yapılmış olan sarf işlemi bozulmuş olur." Öte yandan re'y ehli şöyle demiştir: "Satın alan, bu konağın bir ayıbını tespit etse, bu durumda başka bir hak sahibi ortaya çıkmamış ise, onu satıcıya yirmi bin dirheme iade eder." (Yani akitte konuşulan yirmi bin dirhemi, 9999 dirhem + 1 dinar olarak verdiği halde, şimdi onu yirmi bin dirhem olarak geri almaktadır.)

Buhârî'ye göre bu açık bir tezattır. Bundan dolayı o, re'y ehlini şu şekilde itham eder: "Müslümanlar arasında böyle bir aldatmacaya cevaz verdiler. Halbuki Nebî (a.s.): (Müslüman'ın alış-verişinde); ne bir gizli kusur, ne bir gayri meşruluk, ne de bir gizleme bulunur" buyurmuştur. Buhârî, bu konuda, son olarak daha önce (14. babda) zikrettiği bir rivayeti tekrar hatırlatır. Buna göre,

60 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XII, 304-305.

61 Buhârî, "Hiyel", 14 (VIII, 65)

62 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XII, 306.

63 Buhârî, "Hiyel", 14 (VIII, 65-66)

64 Günemî, a.g.e. s. 48.

500 miskal verilen evini 400 miskale Sa'd b. Mâlik'e satan Ebû Râfi', ona şöyle demiştir: "Şayet Nebî (a.s.)'nin, 'komşu, yakınlığı sebebiyle komşusunun şüf'asına en çok hak sahibi olan kişidir' buyurduğunu duymamış olsaydım, onu sana vermezdim."⁶⁵

Müslüman'ın alış-verişinde; "gizli bir kusur, gayri meşruluk ve gizlemenin" olmaması gerektiğini ifade eden hadisin kıssası şudur: el-'Addâ' b. Hâlid, Nebî (a.s.)'den bir köle (veya câriye) satın aldığı anda, Peygamber onun için şöyle bir garanti belgesi yazdırmıştır: "Bu, el-'Addâ'in, Allah'ın elçisi Muhammed (a.s.)'den satın aldığı bir köle (veya câriyedir) ki, onun ne bir gizli kusuru, ne bir gayri meşru yönü, ne de çalıntı-kaçak olma gibi bir durumu vardır. Müslüman'ın alış-verişi, işte böyle olur."⁶⁶ Bu hadisin umûmu, Müslümanların alış-verişlerinde hiçbir şekilde hileye başvurmamalarını, bunun yasak olduğunu ifade etmektedir. Yukarıdaki misalde, 1 dinarın, kıymetinden daha fazla bir miktar ile sarf işlemine tabi tutulması gibi hileli yollar, bu yasağın kapsamına girmektedir.⁶⁷

IX. Muhâkemedede yazılı belge ve tercümanın durumu

1. Hâkimler/yöneticiler arasındaki yazışmaların durumu

Buhârî, bu konu için şu başlığı koymuştur: "Mühürlü belgeye şahitlik; bunun câiz olan ve ihtiyatla karşılanacak kısmı. Yöneticinin görevlilerine ve hâkimin hâkime gönderdiği yazılar." Sonra, bu konudaki görüşlere yer verilir: Birisi şöyle der: "Hudûd konuları hariç, yöneticinin gönderdiği yazılı belgeler geçerlidir." Sonra bunun "hataen katl" meselesinde de câiz olduğunu söylemiştir. Zira iddiasına göre bu mâlî bir konudur. Halbuki o, ancak katl sabit olduktan sonra

65 Buhârî, "Hiyel", 15 (VIII, 66-67). "Şüf'a", 2 (III, 47)'deki metne göre, Sa'd, taksitli olarak dört binden fazla artırmayacağını söylemiştir. Ebû Râfi ise, (peşin) beş yüz dinar verildiğini bildirerek, şöyle demiştir: "Şayet Nebî (a.s.)'nin, 'komşu, yakınlığı sebebiyle komşusunun şüf'asına en çok hak sahibi olan kişidir' buyurduğunu duymamış olsaydım, bana beş yüz dinar verildiği halde, onu sana dört bine vermezdim." Sonra evi ona verdi.

66 Tirmizî, "Büyü", 8 (III, 520); İbn Mâce, "Ticârât", 47 (II, 756). Buhârî, bu rivâyeti "el-'Addâ' b. Hâlid'den naklen zikredilir ki" ifadesiyle talik şeklinde verir. ("Büyü", 19) Bu durum, rivâyetin senet yönünden zayıflığına işaret sayılabilir. Nitekim Tirmizî, ravilerinden 'Abbâd b. Leys'in tek kaldığını bildirerek, bu rivayet için "hasen-ğarîb bir hadis" hükmünü vermiştir. İbn Hacer'e göre; Tirmizî, Nesâî (?), İbn Mâce, İbnü'l-Cârûd ve İbn Mende, Buhârî'nin senetsiz naklettiği bu hadisi muttasıl isnatla zikretmişler ve satıcının Nebî (a.s.), müşterinin de el-'Addâ' olduğunda ittifak etmişlerdir. Buhârî'nin rivâyetinde ise, metin "Hz. Peygamber'in, el-'Addâ'dan satın aldığı" şeklindedir. Bunun, maktûb yani ters çevrilmiş "hatalı" yahut Araçça'da *işterâ* ve *bâ'a* fiillerinin birbiri yerine kullanıldığı için "doğru" bir metin olduğu şeklinde iki görüş varsa da, kanaatimizce hatalı sayılması daha isabetli olacaktır. (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* IV, 262)

Bu hadisin metninde geçen; *dâ*, *hibse/hubse* ve *ğâile* kelimelerinin anlamları için farklı açıklamalar yapılmıştır. Biz yukarıda hadisi İbnü'l-Esir'in *Nihâye*'sinde verdiği manalara göre tercüme etmeye çalıştık. Katâde *ğâile*'yi; "zina, hırsızlık ve kaçmak" şeklinde açıklamıştır. (Buhârî, "Büyü", 19) İbnü'l-'Arabî'ye göre *dâ*, 'bedenî kusurları, *hibse/hubse* de ahlâkî kötülükleri ifade eder. *Ğâile* ise, satıcının bildiği halde malındaki bir kusuru söylememesidir. (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* IV, 263)

67 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XII, 308.

mâlî konuya dönüşür. Yani, hata ve 'amd aslında aynı şeydir. Hz. Ömer, hudûd konusunda vâlisine, Ömer b. Abdülazîz de kırılan bir diş hakkında yazı göndermişlerdir.

İbrâhîm: "Yazının ve mührün kime âit olduğunu bildiğinde, hâkimin hâkime gönderdiği yazı geçerlidir" demiştir. Şa'bi, hâkimin görüşlerini ihtiva eden mühürlü yazıyı geçerli sayar. İbn Ömer'den de benzeri görüş rivâyet edilmektedir. Muâviye b. Abdülkerîm es-Sekafî şöyle demiştir: Basra kadısı Abdülmelik b. Ya'lâ, İyâs b. Muâviye, el-Hasen, Sümâme b. Abdullah b. Enes, Bilâl b. Ebû Bürde, Abdullah b. Büreyde el-Eslemî, Âmir b. 'Abîde ve 'Abbâd b. Mansûr ile görüştüm. Onlar, şahitler huzurunda olmaksızın hâkimlerin yazışmalarını geçerli kabul ediyorlardı. Kendisine yazı getirilen kişi, şayet onun sahte olduğunu söylese, ona "git, bundan kurtuluş yolunu talep et/araştır" denir. Hâkimin yazısı için beyyine isteyen ilk kişiler, İbn Ebû Leylâ ile Sevvâr b. Abdullah'tır.

Ebû Nu'aym (el-Fadl b. Dükeyn), 'Ubeydullah b. Muhriz'den şu bilgileri aktarır: Basra kadısı Mûsa b. Enes'ten bir yazı getirdim. O Kûfe'de iken, benim falan ve falan kişilerden alacağım olduğuna dair kendisine beyyine sunmuşum. Bu belgeyi, Kâsım b. Abdurrahmân'a getirdiğimde, onu geçerli saydı. el-Hasen ve Ebû Kılâbe, belgenin içindekileri bilmeden bir vasiyete dair şahitlik yapmayı mekruh saymışlardır. Çünkü kişi, vasiyette bulunabilecek bir haksızlığı bilemez. Nebî (a.s.), Hayber halkına bölgelerinde öldürülen Abdullah b. Sehl için yazılı olarak şu ültimatoma vermiştir: "Ya onun diyetini ödersiniz, ya da bir harbe hazır olduğunuzu bize bildirirsiniz."⁶⁸ Zührî, perde arkasında duran bir kadın hakkında şahitlik yapma hususunda: "Onu tanıyorsan şahitlik yap, yoksa şahitlik yapma" demiştir.

Buhârî, bu delillerin yanında şu rivayeti de zikreder: Enes b. Mâlik şöyle demiştir: Nebî (a.s.) Bizans imparatorluğuna İslâm'a davet mektubu yazmak isteyince, bazı sahâbiler "onlar, sadece mühürlü olan belgeyi okurlar" dedi. Bunun üzerine Nebî (a.s.) gümüş bir mühür yaptırdı. Şu anda sanki onun parlıtısını görüyorum. Nakşı, "Muhammed Rasûlullah" cümlesiydi.⁶⁹

Öyle anlaşılıyor ki, Buhârî, bu hadise göre, mühürlü belgelerin başka ek bir karine olmaksızın geçerli kabul edilmesi kanaatindedir. Hanefilere göre ise, hâkimin hâkime, haklar konusunda gönderdiği yazı, buna huzurunda şahitlik (iki erkek veya bir erkek iki kadın tarafından) olduğu zaman kabul edilir. Hudûd ve kısâs konularındaki yazılar ise kabul edilmez.⁷⁰

68 Bu cümlemin metni aslında şöyledir: "Ya arkadaşınızın diyetini öderler, ya da bir harbe hazır olduklarını bize bildirirler." Peygamber (a.s.) bu şekilde söylemiş, sonra durumu Hayberlilere bir yazı ile bildirmiştir. Onlar da, "vallahî onu biz öldürmedik" şeklinde cevâbi bir yazı göndermişlerdir. (Muvatta', "Kasâme", 1; Buhârî, "Ahkâm", 38; Müslim, "Kasâme", 6; Ebû Dâvûd, "Diyât", 8; Nesâî, "Kasâme", 3; İbn Mâce, "Diyât", 28) Buhârî, burada, konu başlığında senetsiz olarak zikrettiği için onu anlam olarak nakletmiş, asıl metni ise hadis olarak daha sonra rivayet etmiştir. ("Ahkâm", 38)

69 Buhârî, "Ahkâm", 15 (VIII, 109-110)

70 "Hâkim'in hâkime yazısı" konusu için bkz. Merğînânî, a.g.e III, 105-107.

2. Tercüman sayısı

Buhârî, hâkimlerin/yöneticilerin tek tercümanla işlem yapmasının câiz olup-olmadığı konusunda, önce Zeyd b. Sâbit'in durumunu zikreder. Nebî (a.s.) ona Yahudilerin kullandığı yazıyı öğrenmesini emretmiştir. O kısa sürede bunu öğrenerek, Hz. Peygamber'in onlara gönderdiği yazıları kaleme alma ve onların Peygamber'e gönderdikleri yazıları kendisine okuma görevini üstlenmiştir. Buhârî, daha sonra tek tercümanla yetinmenin câiz olduğunu gösteren iki uygulama zikreder: 1. Hz. Ömer, sahâbeden Ali, Abdurrahmân ve Osman (r. anhüm)'in bulunduğu bir mecliste, (konuşmasını anlamadığı zinadan hâmile kalmış) bir kadın⁷¹ hakkında, "bu hanım ne diyor?" diye sormuştur. Bunun üzerine Abdurrahmân b. Hâtub, (tercümanlık yaparak) "onun, Hz. Ömer'e, kendisiyle zina eden kişiyi haber verdiğini" söylemiştir. 2. Ebû Cemre, İbn Abbâs'a gelen insanlara tercümanlık yaptığını söylemiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Buhârî, bu delillerden dolayı tek tercümanla yetinmenin câiz olduğu kanaatindedir. "Bazıları" diye belirttiği kişiler ise, hâkimin iki tercüman bulundurmasını gerekli görmektedir.

Buhârî, bu konuda, Ebû Sûf yân'ın Müslüman olmazdan önce Hirakl ile görüşmesini anlatan rivayeti de kısaca zikreder. Hirakl tercümanına: "Onlara şunu söyle: Ben buna soruyorum. Eğer bana yalan söylerse, onu yalanlayınız..." demiştir. Yine tercümana şöyle demiştir: "Ona şunu söyle: Eğer bu söylediğin gerçekse, o (Hz. Peygamber) ileride şu iki ayağımın durduğu yere malik olacaktır."⁷²

Hâkimin tek tercümanla yetinip-yetinemeyeceği, âlimler arasındaki ihtilaflı konulardan biridir. Hanefîler, -bir rivâyete göre- Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Münzir ve bir grup âlim, tek tercümanı yeterli görmüşlerdir. Buhârî de, bu görüşü tercih etmiştir. Şâfiî ile -tercih edilen rivâyete göre- Hanbelîler ise: Hâkim, hasmın dilini bilmiyorsa, onun hakkında ancak iki âdilini dediğini kabul edebilir" demişlerdir.⁷³

Sonuç

Sahîh'te, özellikle bab başlıklarında, önemli miktarda fikhî görüş ve içtihadı yer verilmiştir. Buhârî, bunların bir kısmında, re'y ehli olarak bilinen Hanefîlerin görüşlerini zikrederek, onları çeşitli yönlerden tenkit etmektedir. Öyle ki,

71 Bu kadın, Abdurrahmân'ın babası Hâtub b. Ebû Belta'a'nın azat ettiği Sudanlı câriyelerden biridir. O, zina edip, hâmile kalmış, sonra bu hamileliğinin Burğûs (Murğûş/Murğûş) adlı bir köle ile iki dirhem karşılığı yaptığı zinadan olduğunu ikrar etmiştir. ('Aynî, *Umde-tü'l-kârî* XXIV, 267) Bu olayın anlatıldığı rivayet bazı kaynaklarda geçer. Hz. Ömer, ona verilecek ceza hususunda, adı geçen sahâbiler ile istişare etmiştir. Ancak, ulaşabildiğimiz hiçbir kaynakta, Buhârî'nin zikrettiği "Abdurrahman'ın tercümanlığı" hususu yer almamaktadır. Rivayet için bkz. Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm* (Beyrut, 1393) I, 152; Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef* (Beyrut, 1403) VII, 403-404; İbn Hazm, Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ* (Beyrut, ts.) XI, 184, 402; Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Mekke, 1414) VIII, 238; el-Hafîbü'l-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh* (Beyrut, 1400) II, 185; Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât* (Beyrut, 1416/1996) II, 634.

72 Buhârî, "Ahkâm", 40 (VIII, 120-121)

73 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* XIII, 161.

şarihlerden Kirmânî (786/1384), “ikrah” konusunun sonunda, fıkıhın fûru meselelerine bu derece yer vermesinden dolayı Buhârî’yi şöyle tenkit eder: “Bu gibi hususlar, *Sahîh*’in telif gayesine uygun düşmemektedir. Çünkü bunların zikri, konusunun (sahih hadisleri toplama işinin) dışında olan bir faaliyettir.”⁷⁴ Ancak, girişte açıklandığı gibi, Buhârî’nin asıl amacı, kendisine göre sahîh olan hadisleri toplamak olmasına rağmen; hadis ve âyetlerden çeşitli istinbatlarda bulunmak da, onun için oldukça önemlidir. O, *Sahîh*’inde, bu iki amacı, birlikte gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Fuad Sezgin tarafından, Buhârî’nin Kur’ân tefsirine dair verdiği bilgilerin, önceki filolojik kaynakları tespit edildiği gibi, *Sahîh*’te ele alınan fikhî görüşlerin kaynaklarının araştırılmasının önemli bir çalışma olacağını düşünmekteyiz. Schacht, Buhârî’nin “Hıyel” bölümünde, İmam Muhammed ve Hassâf (261/874) başta olmak üzere Hanefîlerin hıyel kitaplarını kullandığını söylemiştir.⁷⁵ İmam Muhammed’e nispet edilen hıyel kitabının ona adiyeti ihtilafı ise de,⁷⁶ bazı Hanefî fakihlerinin bu konuda kitapları olduğu bilinmektedir. Buhârî, muhtemelen o kitaplardan yahut Hanefî âlimlerinin diğer kitaplarından nakletmektedir.

Hıyel bölümünde 31 merfû hadis vardır. Biri muallak, geri kalanı mevsiûldür. Ayrıca Eyyûb’den bir eser vardır. Bu hadislerin tamamı, gerek bu bölümde gerekse önceki bölümlerde zikredilmiştir.⁷⁷ Buhârî, bu hadisleri, re’y ehlinin hile konusundaki görüşlerini reddetmek için burada tekrar etmiştir. Ona göre, bütün hileler bâtıldır. Dolayısıyla, hileye dair meselelere, onlara cevaz verenlerin görüşlerini reddetmek için kitabında yer vermiştir. *Sahîh*’te toplam 25 yerde geçen *kâle ba’dü’n-nâs* ifadesi, Hıyel bölümünde tam 14 kez kullanılmıştır. Bu, hıyel konularının tamamının, Buhârî ile Hanefîler arasında tartışma konusu olduğunu göstermektedir.⁷⁸ Hatta, bu makalede görüldüğü gibi, Buhârî, diğer konularda da zaman-zaman hıyel meselelerini gündeme getirip, bunlara cevaz verdikleri için re’y ehlini tenkit etmektedir.

Bu tenkitlerin, daha çok, onların “tenâkuza düşmeleri” ve “kendi prensiplerine bağlı kalmamaları” noktasında odaklaştığı görülür. Meselelerin çoğunluğunda, Buhârî ile re’y ehli arasındaki ihtilaf, nasları anlama ve tevil farklılığın-

74 İbn Hacer, Kirmânî’nin tenkidine karşı Buhârî’yi şu şekilde savunur: O, *Sahîh*’i, sadece mücerret nakil şeklinde hadisleri zikretmek gayesi ile telif etmemiştir. Bilâkis, onun, ahkâmı ve başka konuları câmi bir kitap olmasını hedeflemiştir. Fıkıh yönü, özellikle bab başlıklarında tebârüz etmektedir. Onlarda, çoğu zaman imamlar arasındaki ihtilafları zikreder. Bazen tercihte bulunur, bazen de kesin hüküm veremediği için sükût eder. Ayrıca, âyet açıklamalarına da çok yer verir. Hadislerin illetlerine işaret edip, tarihler arasında tercihte bulunur. İşte bu yüzden, bab başlıklarında zikrettiği meseleler, garip karşılanmalıdır. Fikhî meseleleri ele almanın, kitabın konusu dışında olduğu iddiasına gelince, Buhârî bu konuda önceki âlimleri örnek almıştır. Zira, Şâfiî, Ebû Sevr, Humeydî, Ahmed ve İshâk gibi hadis ve fıkıh imamlarının metodu da böyleydi. Gayeyi gerçekleştirecek olan metot da budur. (*Fethu’l-bârî* XII, 288)

75 Nakleden Köse, a.g.e. s. 252.

76 Bilgi için bkz. Ebû Zehre, a.g.e. s. 392-394.

77 İbn Hacer, *Fethu’l-bârî* XII, 308.

78 Güneymî, a.g.e. s. 32.

dan doğmaktadır. Hıyel konularından, sadece zekat ve şüf'a ile ilgili tenkitler, Ebû Yûsuf ve ona tabi olanlar için söz konusu edilir. Dolayısıyla Hanefiler, bu konulardaki görüşlerini, sonraki kötü maksatlı kişilere hile yollarını açsa da, aslında bu amaçla ortaya koymuş değillerdir.⁷⁹

Başta Hanefiler olmak üzere muhtelif fıkıh mezheplerinin, hıyel konularından bir kısmına ve hile olarak kabul edilen bazı uygulamalara cevaz verdiği bilinmektedir. Fakat bu husus, kesinlikle “onların, bu vâsıtaların, gayri meşrû hedefler için kasten kullanılmasına izin verdikleri” anlamına gelmemektedir. Meselâ, “Hanefiler, akraba olmayana verilen hibeden dönülebileceğini söylemişler. Birisi, zekattan kaçmak için, parasını başkasına hediye eder, sonra sene dolmadan geri alabilir” denilemeyeceği gibi; “Şâfiî'nin, kendisine göre haklı gerekçelerle 'ine satışını mubah saymış olması” da, bu yolun kullanılarak, haram olan ribâyâ kapı aralamaya bahâne yapılamaz. Çünkü bu imamlar, normal durumlara dair fetvalarının, gayri meşrû bir hedef için hile vasıtası yapılmasını, kesinlikle kabul etmeyeceklerdir.

Fakihler ile Hadisçilerin, fikhî konulara yaklaşım tarzındaki farklılığa dair de kısaca şunları söyleyebiliriz: Muhaddisler, maksat ve niyeti esas almaya ağırlık verirken; fakihler daha çok zâhiri şartların tamam olup-olmamasına bakmaktadır. Muhaddisler genellikle nassın zâhirine bağlılığa önem verirken, fakihler gerektiğinde nasları temel prensipler ışığında yorumlamayı benimser. Bu makalede görüldüğü gibi, Buhârî, hüküm vermede, kendini ahkâm hadisleri ile kayıtlamamaktadır. O, târihî olaylara dair haberler de dahil, delil olmaya elverişli gördüğü her türlü rivâyeti, hüküm istinbatında geniş bir şekilde kullanır. Ayrıca, hadislere bağlılığından dolayı, bazen, kendi şartlarına göre sahih olmayan rivâyetleri, konu başlıklarında zikrederek, onlardan çıkarılabilecek hükümlere işaret etmektedir.

Buhârî, muhaddis ve fakih kimliği ile *Sahîh*'inde iki gayeyi birden gerçekleştirmişti. Yani, onda hem sahih hadisleri toplamış, hem de onlardan fikhî hükümler ve hikemî nükteler çıkarmıştır. Tek bir hadisten birçok değişik hüküm çıkarması fakihliğine, tekrar ettiği hadisleri başka-başka isnat ve metinlerle zikretmesi de büyük bir muhaddis olduğuna delâlet etmektedir.

Kanaatimizce, Kitap ve Sünnet'e vâkıf olduğunu düşünen Buhârî, hükümleri doğrudan bu iki kaynaktan çıkarmaya çalışmaktadır. Sahâbe, tâbiin âlimleri ile kendinden önceki müçtehit imamların görüşlerine vâkıf olması da, bu konuda ona yardımcı olmuştur. Yukarıdaki konularda görüldüğü gibi, *Sahîh*'inde birçok âlimin görüşünü zikretmekte, bazen onlar arasında tercihte bulunmakta, bazen de tercihini belli etmemektedir.

79 Güneymî, a.g.e. s. 50.

